

16 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nden Merkeze Yansıyan Gasp, Darp, Katl ve Hetk-i Irz Davaları

From Sivas Judgments of Register No.16 to The Center Cases Reflected in Extortion, Beating, Murder And Violence

ÖZET

On sekizinci yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasî ve iktisadî gücünden çok şey kaybettiği bir dönemi teşkil eder. Daha on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu kötü gidişat ileriki dönemlerde kendisini iyiden iyiye hissettirmiştir. Merkezi otoritenin zayıflaması, başta tımar sistemi olmak üzere devletin önemli kurumlarında meydana gelen bozulma, yerelde ayanların güçlenmesi ve buna bağlı olarak devlet otoritesinin taşrada zayıflaması gibi hususlarla şekillenen dönemin karışık yapısı toplum düzeninin bozulmasına sebep olmuştur. Bu karışık yapıdan beslenen eşkıya gürhununun yapmış olduğu eylemlerle huzur ve güvenliği kalmayan halk, malına, canına, ırzına kasteden kişileri çıkış kapısı olarak gördükleri Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet ederek haklarının aranmasını talep etmiştir.

16 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri 1780-1783 tarihleri arasında Sivas ve Sivas eyaletine bağlı çeşitli yerleşim birimlerinden merkeze yansıyan şikâyet olaylarını içermektedir. Çalışmada, bu şikâyetler içerisinde yer alan gasp, hırsızlık, darp, yaralama, katl, gibi can ve mal güvenliğini tehdit eden, kadın/kız kaçırma, ırza tecavüz gibi genel ahlak ve aile temelini derinden sarsan konular ve bu işi belgelerin ifadesiyle "*ilm-i ifrâzlığı şekâvet olan*" ve bu eylemlerini "*âdet-i müstemirreleri*" haline getiren şâkilerin faaliyetleri incelenmiştir. Defterde belirtilen konularda toplam 141 şikâyet hükmü tespit edilmiş, eşkıyanın halka yaşattığı zulümler ilgili hükümler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Usulsüz vergi toplanmasından, tımar ve zeamet topraklarına ve vakıf gelirlerine haksız müdahaleden kaynaklanan şekavet olayları Osmanlı toprak sistemi ve vergi düzeni kapsamında ele alınması gereken konular olduğu için çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas Ahkâm Defteri, Eşkya, Gasp, Darp, Tecavüz.

ABSTRACT

The eighteenth century constitutes a period in which the Ottoman Empire lost much of its military, political and economic power. This bad situation, which started from the end of the sixteenth century, made itself felt more and more in the following periods. The complex structure of the period, shaped by issues such as the weakening of the central authority, the deterioration in important institutions of the state, especially the tımar system, the strengthening of the local notables and the resulting weakening of the state authority in the provinces, caused the social order to deteriorate. The people, who had no peace and security due to the actions of the bandit groups that fed on this complex structure, complained to Divân-ı Hümâyûn, which they saw as the exit gate, against the people who had attacked their property, life and rape, and demanded that their rights be sought.

The Sivas Judgment Register No. 16 contains the complaints from Sivas and various settlements of the Sivas province, recorded between 1780 and 1783, and reflected to the center. In this study, the issues that threaten the security of life and property, such as extortion, theft, assault, wounding, murder, abduction of women/girls, rape, which deeply shake the foundation of public morality and family, and the activities of the bandits who have made a habit of doing so are examined in these complaints. A total of 141 complaint judgments on the subjects mentioned in the ledger have been identified, and the atrocities committed by the bandits on the people have been tried to be explained through the relevant judgments. The incidents of brigandage caused by irregular tax collection, unjust interference with fief and zeamet lands and foundation revenues are left out of the study as they are issues that should be dealt with within the scope of the Ottoman land system and tax system

Keywords: Sivas Judgments of Register, Bandit, Extortion, Wounding, Violence.

GİRİŞ

Bir devletin yönetim anlayışı, idaresi altında olan insanlara karşı izlediği adaletle ve onlarla ne derece barışık olduğu ile anlam kazanabilir. Osmanlı sultanları devletin ilk kuruluşundan itibaren hükümdar-tebaa ilişkilerinde doğruluk, iyilik ve adalete dayalı bir yönetim anlayışını esas alarak (Oğuzoğlu, 2005), kişilerin can ve mal güvenliğinin korunmasını devletin temel görevleri arasında telakki etmişlerdir (İnalçık, 1998). Keza çıkarılan adâletnâmelerin amacı, haksızlıkları ortadan kaldırmak, "hilâf-ı şer' ve kanûn ve mugâyir-i emr-i hümâyûn ibdâ

Sibel Pekdoğan¹

How to Cite This Article

Pekdoğan, S. (2024). "16 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nden Merkeze Yansıyan Gasp, Darp, Katl ve Hetk-i Irz Davaları" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:4; pp:512-530. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11097897>

Arrival: 13 February 2024
Published: 30 April 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi ABD, Tokat, Türkiye. ORCID: 0000-0001-8680-5528

olunan bid'atleri bil-küllîye ref' edip vilâyetin emn u âmânına ve re'âyâ ve berâyânın itmi'nânını" sağlamaktır (İnalçık, 2005). Halk sultanı, haksızlığa karşı gelecek, yapılan haksızlığı giderecek en yüksek otorite ve adaletin son başvuru yeri olarak görmektedir (İnalçık, 1998). Dolayısıyla herhangi bir olay karşısında haksızlığa uğrayan ya da yerel mahkemenin verdiği karara itiraz eden -toplumsal konumu ne olursa olsun- herkes birey ya da toplu olarak herhangi bir referansa gerek duymaksızın doğrudan şikâyetini Divân-ı Hümayûn'a bildirebilmektedir (İnalçık, 1998). Divân-ı Hümayûn bir üst mahkeme olarak davaları yeniden ele alıp çözüm bulma yetkisine sahip olduğu gibi ilk başvuru mercidir (Tuğluca, 2010).

Divân'da görüşülen meseleler ayrı ayrı defterlere kaydedilerek muhafaza edilmiştir. *Divân-ı Hümayûn Sicilleri* adı verilen ve karara bağlanan meselelerin özet kayıtlarını içeren bu defterler, içerdikleri konulara göre tasniflenmiştir. Divân'a gelen şikâyetler önceleri, önemli siyasi, iktisadi, askerî meselelerin kaydedildiği defterler olan Mühimme Defterleri'ne kaydedilmiştir. 1649 yılından itibaren ise halka ait her türlü şikâyet; şahsi anlaşmazlıklar, yöneticilerle ilgili şikâyetler, toprak anlaşmazlıkları, timar ve zeamet davaları, şekavet olayları Şikâyet Defterlerine eyalet ayrımı olmaksızın kaydedilmiştir (Günay, 2013). Ancak ilerleyen dönemlerde merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı olarak şikâyetlerin artması, şikâyet kalemlerindeki iş yükünü de artmıştır. Bu nedenle halkın şikâyetleri, bürokratik işlemleri kolaylaştırmak için 1742 yılından itibaren eyalet esasına göre düzenlenen ve Ahkâm Defterleri adı verilen defterlere kaydedilmiştir (İnalçık, 1998). Bu meyanda 1742-1908 yılları arasında Sivas Eyaleti'nden merkeze yansıyan şikâyetlerle ilgili kararlar da Sivas ahkâm defterlerine kaydedilmiştir. Toplam 36 adet olan bu defterlerde Sivas eyaletine bağlı Amasya, Karahisar-ı Şarkî ve Tokat sancakları ile Amasya, Gümüşhacıköy, Havza, Köprü, Lâdik, Mecidözü, Merzifon, Alucra, Hamidiye, Karahisar-ı Şarkî, Koyulhisar, Suşehri, Aziziye, Bünyan-ı Hamid, Darende, Divriği, Gürün, Hafik, Kangal, Yıldızeli, Zara, Erbaa, Niksar, Tokat ve Zile kazalarına ait şikâyet hükümleri yer almaktadır (Yıldırım, Yılmaz, Genç, 2000).

16 NUMARALI SİVAS AHKÂM DEFTERİ'NİN TANITIMI

İncelenen defter Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda 989 numaralı Bab-ı Âsâfi Divân-ı Hümayûn Sicilleri Sivas Ahkâm Defterleri Kataloğunda yer alan DVNS. AHK. SS. 00016 numaralı defterdir. Sivas ve Sivas eyaletine bağlı çeşitli yerleşim birimlerini içeren defter, her varakta iki sütun olmak üzere toplam 248 sayfadır. Defterin ebru desenli kapak kısmında daire içerisinde *Defter-i Sivas min evâsıt-ı Receb sene 1195 ilâ evâil-i Zilkâde sene 1197* şeklinde tarihi yazmakta ve numarası 16 olarak belirtilmektedir. Haziran 1780- Ekim 1783 tarihleri arasında yaklaşık 3 yıllık bir dönemi kapsayan defter, timar ve zeamet topraklarına, mirasa, vakıf arsalarına ve gelirlerine müdahale, alacak-verecek meseleleri, toprak, tarla, mera, yaylak, kışlak, koru ve mahsul zaptı, murabaha, darp, gasp, katl, hane basma, hırsızlık, ırza tasallut, kız kaçırma gibi çeşitli konularda 911 hükümden oluşmaktadır. Birinci sayfanın başında dönemin sadrazamı ve reisülküttabının adı diğer ahkâm defterlerinin tertibinde takip edilen usullere uygun olarak merdiven usulüyle kaydedilmiş,² bu kısımdan sonra şikâyet kayıtları başlamıştır. Her sayfada yer alan hüküm sayısı hakkında genel bir bilgi vermek doğru değildir. Çünkü şikâyetin konusuna göre bu sayı değişkenlik arz etmektedir. Mesela vergi tahsili, miras intikali, timar ve zeamet gelirlerine müdahale, emlâk ve toprak zaptı gibi konularda hükümler 1 ya da 1,5 sayfa olabiliyorken, para, mal gaspı, ırza tecavüz, alacak-verecek davaları ile ilgili hükümlerde 1 sayfaya 4-5 hüküm kaydedilebilmektedir. Öte yandan birden fazla bölgeyi ilgilendiren şekavet olaylarında da hükümlerin uzunluğu 1 ya da 2 sayfayı bulmaktadır (BOA, SAD 16, 44/1).

Defterdeki hükümlere şekil olarak bakıldığında, ahkâm defterlerinin genel diplomatik formülüne uygun olarak hükümlerin üç bölümden oluştuğu görülür. Bir hüküm öncelikle hitapla başlamaktadır. Bu hitap, şikâyete konu olan davanın halli için beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, mutasarrıf, voyvoda, kadı, naib gibi ilgili adlî, idarî otorite sahibine yapılmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde padişahın yetki verdiği makamlar padişah adına hüküm verebilmektedir. Alınan bazı kararlarda sultanın dahil olmasa da verilen yetkiden dolayı bizzat padişah tarafından verilmiş gibi ifadeler kullanılmıştır (Günay, 2013). Her hitabın sonunda yer alan "hüküm ki" ifadesi buna işaret etmektedir. Yine kadılara mahallindeki koşulları göz önünde bulundurarak, soruşturma yapma, tarafsız bir hükme vararak kanunun yerine getirilmesini sağlama yetkisi verilmiştir. Bu nedenle padişah buyrukları ve emr-i şerifler genellikle kadılara gönderilmiştir. Ancak konu idarî otorite zincirine tabi ise, mesela bir köy halkını tümünden ilgilendiren eşkıyalık ile ilgili bir olay ise dava hem kadıyı hem de bölgenin idari amirini ilgilendirdiğinden hüküm birden fazla hitap makamına yazılmıştır (İnalçık, 1998).

Hitap kısmından sonra şikâyette bulunan kişi/kişilerin isimleri -varsa- lakapları/unvanları yer almaktadır. Kişilerin isim ve lakaplarından sonra şikâyetlerin merkeze ulaşma yolu kaydedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkesin uğradığı haksızlığı dile getirecek, çözüm arayacak çeşitli derecedeki mercilere başvurma hakkı vardır.

² "Bi-ismihi sübhâne ve Teâlâ hazâ kuyüd-i ahkâmü 'ş-şikâyatü' l' eyâlet-i Sivas fi-zamân-ı sadr-ı sudürü' l' vüzerâ Hazret-i İzzet Mehmed Paşa yesserallâhu mâ yurid ve mâ yeşâ ve fi ibbân Hazret-i reisü' l' küttâb Süleyman Kadı Efendi nâle mâ yetemennâhü."

Halkın şikâyetini dinlemek ve çözüme kavuşturmak için birçok merciye yetki verilmiş, halktan gelen şikâyetlerin kabulü sadece Divân-ı Hümayûn'la sınırlandırılmamıştır. Haksızlığa uğrayan kişi/kişiler şikâyetlerini en yakınındaki bir kadıya yapabileceği gibi sancak ve eyalet divanına, yönetimin merkezinde bulunan veziriazama bağlı diğer divanlara yapabilmektedir. Halk şikâyet konusunun önemine, çözüm merciinin gücüne, kendi toplumsal ve ekonomik konumuna göre bu mercilerden birini tercih etmiştir. Merkeze göre uzak yerde ikamet edenler, davaları merkeze iletilecek derecede önemli olmayanlar ya da merkeze gidecek durumu olmayanlar yerel mercileri tercih etmişlerdir (Tuğluca, 2010). Keza hayatında yaşadığı köyden başka şehir görmeyen, ekonomik durumu iyi olmayan ve güçlü bir konumda bulunmayan şikâyetçiler için merkeze gitmek oldukça sıkıntılıdır (Yücel, 1988).³

İncelenen hükümlerde şikâyetlerin taşradan divana ulaşmasında birinci etken şikâyetçilerin kendileri olmuştur. Şikâyetçilerin % 83'ü bizzat İstanbul'a giderek şikâyetlerini bildirmişlerdir.⁴ Osmanlı Devleti'nde şikâyet kanalının kullanılmasında bir diğer tercih yolu arz-ı hâl ve arz-ı mahzarlardır. Daha ziyade bireysel olarak yapılan arzuhâller toplu olarak da yapılmaktadır. Bir köy ahalisinin toplu olarak hak arayışı ise mahzarlar aracılığıyla olmuştur (İpşirli, 2003). İncelenen hükümlerde şikâyetlerin % 2'si arzuhâl yapılırken, sunulan arzuhallerin 3 tanesi şahsen⁵ diğeri köy ahalisi tarafından yapılmıştır.⁶ Askerî ve idarî yönetimden bağımsız olan, şer'i, idarî, örfî konularda hüküm verme yetkisine sahip olan kadılar, büyük eşkıyalık olayları gibi üstesinden gelemedikleri, kendi mahkemelerinde ele alamadıkları davaları mektupla Divân-ı Hümayûn'a arz ederler (Tuğluca, 2010). İncelenen hükümlerde şikâyetlerin % 3'ünün kadı ve naip aracılığıyla Divân'a mektup göndermek suretiyle iletilmiştir.⁷

Kişi/kişilerin isim, unvan ve Divân'a başvuru şekli belirtildikten sonra şikâyete konu olan olay,⁸ olaydan sonra davanın halli için emir-hüküm kısmı,⁹ bu kısmın altında da hükmün deftere kayıt tarihi ve kâtibin ismi yer almaktadır. Defterdeki tarihler "fi Evâil-i Za sene 1195" şeklinde; günlerde tam bir gün verilmeyerek *evâil*, *evâsıt*, *evâhir* gibi onar günlük dilimler halinde, aylar açık olarak değil kısaltılmış şekilleriyle, yıllar ise rakamla yazılmaktadır.

ANA HATLARIYLA OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKIYALIĞI DOĞURAN SEBEPLER

Arapça "şaki" kelimesinden türeyen eşkıya kelimesi, yol kesen, hırsızlık yapan, serkeşlik vadisine sapan, fesat çıkarıcı gibi anlamlara gelmektedir (Şemsettin Sami, 1989). Türkçede ise "yol kesen" anlamında *harrâbe/kuttâu't-târik* ve "haydut, harami" anlamında *muhârib* kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır (Bardakoğlu, 1995). Osmanlı kaynaklarında Celâlî, eşirrâ, harâmî, türedi, uğru kelimeleri de eşkıya karşılığı kullanılmıştır (İlgürel, 1995). İncelenen belgelerde eşkıya/eşkıya takımı, "şaki", "cebabire" (BOA, SAD 16, 110/2), "şekâvet-pîşe" (BOA, SAD 16, 235/4), "güruh-ı zaleme" (BOA, SAD 16, 17/4), şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin sözlük anlamı dışında tanımına bakıldığında eşkıyalık; zor kullanarak soygun yapma, halkın malına, canına kastetme, onlara maddî ve manevî zarar verme, kamu düzeni ve güvenliğini ihlâl etme gibi eğilimleri içermektedir (İlgürel, 1995).

Eşkıyalık, devlet otoritesinin zayıfladığı, iktisadî kriz ve ahlaki çöküntünün yaygınlaştığı devletlerde ve dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik güçlükler ve halkın yoksullaşması eşkıyalığı yaratan en büyük sebeptir. Bu durum sadece Osmanlı Devleti için değil, diğer devletler için de geçerlidir. Osmanlı Devleti'nin de dâhil

³ Kitabı Mesalihî'l-Müslimin ve Menafî'i'l-Mü'minin müellifi sıradan bir ahalinin şikâyetini merkeze ulaştırmak için çektiği sıkıntıları şöyle ifade eder. "Zîrâ kimisi ömründe mu'azzam şehîr görmemişdür. Türk vardur ki iskeleden Divân-ı Âliye gelince kırk kişiye sormayınca Divânı bulamaz. Bu kande kaldı kim Divân yazıcıların evini bula. Bunların hâli budur ki evvela Divân-ı Âliye ki varurlar hükm-i şerif emr olumur şad (135) olurlar. Sonra sora sora re'isü'l-küttâb hazretlerinin evini bulurlar. Dâhi âdet-i kadîmür ki ol hükm isteyen Türk'ün eline barmak kadar bir kağıd virilür ve dirler ki " var imdi sen bu kâğıdı fulan mahallede fulan yazıcıya vir, ol senün hükmünü yazıvirür" dirler. Dâhi ol dermend eğer yayla yöriklerinden olub ömründe ne ekâbir ve ne bu asi şehîr görmedi ise vaki: olur ki divânsuz günlerde iki gün gezer bulamaz, sonra konak yirin dahi yavi kılır, başına dürlü dürlü haller gelür, ta cum'aertesi girü Divâna gelür, ol emr itdikleri kâtibî bulur. Kâtib dahi neylesün, ol dar yerde Türkilere oturub hükmünü yazmağa kabil değül. "Gel anda evde muradunuz üzerine yazıvireyin" der. Tekrar ol dermend zar u sergerdan gezer."

⁴ "Kazâ-i mezbûra tâbî' Gökçekaya nâm karye sâkinlerinden Osman nâm kimesne gelüb..." (BOA, SAD 16, 27/4); *Kazâ-i mezbûra tâbî' Ağara? nâm karye mütemekkinlerinden Mardros nâm zimmi gelüb...* (BOA, SAD 16, 183/2); *"Seyyid Abbas zîde şerefehü gelüb..."* (BOA, SAD 16, 198/3); *"Sâdât-ı kirâmdan Es-Seyyid El-Hâc Mehmed nâm kimesne ile Hatice ve Fatma nâm hâtûnlar gelüb..."* (BOA, SAD 16, 181/3).

⁵ *"Samsun sâkinlerinden sâdât-ı kirâmdan kudvetü's-sâdât-ı kirâm Çavuşoğlu Seyyid Osman zîde şerefehü südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl edüb..."* (BOA, SAD 16, 18/4); *"İstanbul'da sarrâf tâ'ifesinden Artin veled-i Makos nâm zimmi südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl edüb..."* (BOA, SAD 16, 156/1); *"Kazâ-i mezbûra tâbî' ... nâm karye sâkinlerinden Seyyid Mehmed Dede n südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl edüb ..."* (BOA, SAD 16, 221/5).

⁶ *"Divriği kazâsı ve kurâsında sâkin bi'l-cümle İslâm ve ehl-i zimmet re'âyâ fukarâsının bu def'a südde-i sa'âdetime takdîm eyledikleri bir kut'a 'arz-ı hâl ve bir kut'a mahzar..."* (BOA, SAD 16, 68/1).

⁷ *"Sen ki Mevlânâ-yı mîmâ-ileyh Abdülkadir zîde ilmühusun Südde-i Sa'âdet'ime mektüb gönderüb..."* (BOA, SAD 16, 4/3).

⁸ *"...karye-i mezbûr mütemekkinlerinden Kırkor nâm zimmi zuhûr ve şirrete sülûk birle buna hilâf-ı şer'-i şerif envâ'-ı ifk ve iftirâ ile iddî'â-yı hukûk birle ilkâ-i şer eylediğine binâ'en mesfûr ile terâfû '-i şer olundukda mesfûr müdde'âsın vech-i şer' üzere isbât edemeyüb beynlerine muslihûn tavassut ve kat '-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet ve ibrâ-yı zimmet birle taraf-ı şer'den hüccet-i şer' iye verilüb bir vechile mürâfa'a olunmak icâb etmeyüb ve bu makûle terâfû '-i şer görülüüb fasl olunub kat '-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet ve ibrâ-yı zimmet birle taraf-ı şer'den hüccet-i şer' iye verilen da'vânın tekrâr istimâ'ı memnû' iken mesfûr yine ol vechile nizâ'dan hâli olmadığın..."* (BOA, SAD 16, 40/2).

⁹ *"...oldukların bildiriüb mahallinde terâfû '-i şer ve ihkâk-ı hak ve şer ve mazarratı üzerlerine men' ve def' olunmak bâbında hükm-i hümayûnum [ricâ] eyledikleri ecilden merkûm mahallinde meclis-i şer'e ihzâr ve husemâlarıyla ferdan ferdâ terâfû '-i şer ve sâbit olan hukûk ashâbına istinâden ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında"* (BOA, SAD 16, 17/4).

bulunduğu Akdeniz dünyasında özellikle on dördüncü yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlayan eşkıyalık, takip eden yüzyıllarda daha da tırmanarak büyük bir problem haline gelmiştir (İlgürel, 1995).

On altıncı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatı başta olmak üzere, idarî ve malî düzeni çeşitli sebeplere dayanan nedenlerle bozulmaya başlamış, yüzyılın sonlarında başlayan bu yıpratıcı süreç sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu yüzyıllar kaynaklarda siyasî gerileme ve ekonomik güçlükler dönemi olarak tanımlanmıştır (Açıkel, 2002). Bozulmaya başlayan ekonomik ve siyasî şartların etkisiyle ortaya çıkan yersiz, yurtsuz, işsiz insanlar küçük çeteler halinde Anadolu'da ilk eşkıya gruplarını oluşturmuşlardır. Bu gruplar daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1599) hanedan mensupları (Selim-Bayezid) arasında yaşanan taht mücadelesinde orduya dâhil olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde yaşanan; doğuda 1578'de başlayıp aralıklı olarak 1639'a kadar süren İran savaşları, 1593-1606 yılları arasında Avusturya'yla yapılan savaşlar, yaklaşık 25 yıl süren Osmanlı-Venedik Savaşı (1645-1669) devleti çeşitli cephelerde ağır masraflı seferlere sürükleyen uzun savaşlar döneminde de bu kişiler askerî güç olarak orduda yer almışlardır. (İnalçık, 2009). Devletin çeşitli cephelerde savaş halinde olması özellikle taşrada eşkıya topluluklarının ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Öte yandan uzun süren savaşlar kadar, nüfus artışı, batıdan gelen ucuz gümüş istilası, paranın değerinin düşürülmesi ve buna bağlı olarak yaşanan fiyat artışları, ekonomik krizin ve sosyal yapıdaki huzursuzluğun daha da büyümesine yol açmıştır (Fodor, 1986). Yine siyasî otoriteyi temsil eden sultanların ehliyet ve iradeye sahip olmamasından dolayı (McGowan, 2006), devlet idare ve otoritesinde Harem'in etkili olması (İnalçık, 2014), Osmanlı Devleti'nin siyasî, iktisadî, askerî ve sosyal hayatının değişmesinde ve dönüşmesinde önemli etkenler olmuştur.

Osmanlı ordusunda köklü değişikliklere yol açan olay hiç şüphesiz Avusturya ile yapılan (1593-1606) uzun savaş döneminde Avusturya'nın ateşli silah kullanan süvarilerinin timarlı sipahi karşısında üstünlük sağlamasıdır. Devlet bu durum karşısında tüfekli yeniçeri sayısını arttırdığı gibi Anadolu'da tüfek kullanan başıboş topraksız köylü gençlerden (levent) paralı askerî birlikler (sekban-sarıca) örgütlemeye başlamıştır. Genelde levent olarak bilinen ve kaynaklarda "gurbet taifesi" veya "levendât" diye anılan bu genç ve topraksız köylüler hem askerî güç, hem de eşkıyalık için insan kaynağı haline gelmişler, on yedinci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasî, iktisadî, askerî ve sosyal hayatının değişmesinde ve dönüşmesinde büyük rol oynamışlardır (İlgürel, 2003; Öz, 2010). Savaş süresince maaş alan sekban sarıca bölükleri, savaş bitip maaşları kesilince silahlı güçlerini eşkıyalığa dökmeye başlamışlardır. Büyük bir kısmı da eyaletlerde bir beyin, paşanın ya da âyânın askerî güçlerinin başlıca kaynağı olmuşlardır (İnalçık, 2017). Köklü olmadıkları için çabuk ve kolay dağılmaya müsait bir yapı gösteren bu güçler, parayı veren herkesin hesabına çalışmışlardır. Devlet hizmetinde veya bir vali/âyânın hizmetinde yer almayanlar ve hizmetleri sona erenler ise belgelerde "kapısız levent (bacasız levent)" olarak ifade edilen bağımsız birlikler halinde dolaşarak, Anadolu'ya büyük tahribat ve yıkım getirmişlerdir (İnalçık, 2018).

Osmanlı Devleti'nin kırsal kesimdeki tarımsal üretimini, vergi rejimini ve sosyal düzenini sağlayan timar sistemi, on yedinci yüzyıla gelindiğinde disiplin ve tutumundan çok şey kaybetmiştir. Bu sistemde yaşanan değişim ve dönüşüm Osmanlı idarî, malî ve sosyal düzeninde büyük tahribata sebep olmuştur (Pekdoğan, 2023). Kırsal toplumun temel koşullarından biri köylünün koruma altına alınmasıdır. Bundan dolayı sipahi köyde yaşamaktadır. Dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı bölgenin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Keza sefer zamanı sipahilerin bir kısmının köyde bırakılmasının nedeni de budur. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi on yedinci yüzyılın başlarında merkezi yönetimin zayıflaması, devletin taşradaki kontrolünü büyük ölçüde kaybetmesine ve taşrada adaletin zayıflamasına neden olmuştur (İnalçık, 1997). Siyasî otorite boşluğunun bir neticesi olarak dirayet ve kabiliyetten uzak devlet adamlarının eliyle yönetilen devlet idaresi, askerî ve ekonomik hayata da sirayet etmiştir. Bu dönemde askerî cesaret ve maneviyattan uzak olmaları memur oldukları sefere gitmemeleri ya da seferden firar etmeleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (İnalçık, 1972). Görevlerini yerine getirmeyen sipahiler timarlarından azledilmiş, birçok timar toprağı hâli ve harabe kalmıştır (Pekdoğan, 2023). Bu gelişmelere reaya açısından bakıldığında durumun vahameti daha büyüktür. Ağır sefer masraflarından dolayı yeni ve süreklilik kazanan vergiler köylüyü yoksulluğa sürüklemiştir (Halaçoğlu, 1991). Bilindiği üzere sancak kanunnamelerinde reyanın timar sahibine vereceği vergilerin türleri, oranları, tahsil edilme şekilleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna rağmen devlet memurları köylüden kanunun öngördüğü miktarın üstünde vergi almak için çeşitli hile ve zorlamaya başvurmuştur. Mesela kanunname olmayan, ancak ihtiyaca göre fermanla tayin olunan ve sefer zamanı çeşitli adlarla (avâriz, kürekçi, bedel-i mekkârî gibi) toplanan tekâlifî divaniye vergilerinin hem miktarını artmış hem de sefer olsun olmasın her yıl alınan bir vergi haline gelmiştir (Bruce, 2006). Teftişe çıkan paşaların ve herhangi bir görev için yollanan mübaşirlerin masrafları da halkın üzerine yüklenmiştir. Öte yandan beylerin, âyânların kapılarındaki sekbanların da "sekban akçesi" adı altında çeşitli bahaneler ile halktan vergi toplamaları köylü üzerinde vergi yükünü daha da arttırmıştır (Barkey, 2010). Köylünün omuzlarına yüklenen iktisadî darlık çiftçiye ziraat hayatını zehir etmiştir. Bundan dolayı ziraatı bırakıp çiftbozan duruma düşen köylü, topraksızlık ve geçim sıkıntısı yüzünden köyünü terk eden, bir beyin kapısında asker oldukları zaman *sekban* adını alan leventler yerine göre bir harami, yeniçeri, altı-bölük sipahisi hatta suhte olarak türlü hadiseler çıkarmışlardır (Akdağ, 2009).

İncelenen defter on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına (1780-1783) tekabül etmektedir. Bu dönem de Osmanlı Devleti için siyasi, askerî, iktisadî ve sosyal şartlar açısından önemli hareketliliğin yaşandığı bir dönemdir. On yedinci yüzyılın sonunda imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. Avrupa karşısında idarede, askerîde, kültür hayatında yenileşmenin mutlak bir zorunluluk olduğu anlaşılmıştır. Özellikle savaş teknolojisindeki batılılaşma on sekizinci yüzyıla damgasını vurmuştur (İnalçık, 2018). 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Osmanlının bu savaşta uğradığı mağlubiyet ve akabinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Osmanlı yönetimi için sıkıntılı bir dönemin açılmasına sebep olmuştur. Bu antlaşmayla Rusya Kırım'ı istila ederek Karadeniz kıyılarına yerleşmiştir. Yine yüzyılın sonunda, Avusturya ve İran'la yaşanan anlaşmazlıklar, Fransa'nın Mısır'ı işgali (1798) devlet ve toplum üzerinde tesirleri görülen diğer önemli gelişmelerdir (Aslantürk, Bozkurt, 2016).

On sekizinci yüzyılda eyaletlerde âyanların ortaya çıkışı bir diğer olumsuz bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Nitekim bu dönemde devlet idaresi âyan denen mütegalibe bir zümreye teslim olmuştur (Akdağ, 1963). On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda seferlerde kullanılıp sonrasında maaşsız kalan sekban birliklerinin geçim yolu olarak Anadolu halkına yüklenmesiyle kendini korumak ve savunmak isteyen halkın, silah edinerek yardım ve destekleri için kendi yerel liderlerine (âyanlara) müracaat etmeleri âyanların ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biridir (İnalçık, 2018). Diğer neden ise devletin on sekizinci yüzyılda artan bütçe açıklarına bir çözüm olarak uyguladığı malikâne sistemidir. Bu usul vilayetlerde devlet adına vergileri toplayan âyan-eşraf zümresinin ortaya çıkmasına ve bu bölgelerde devlet kontrolünün kalkmasına sebep olmuştur. Bilindiği üzere on sekizinci yüzyılın başında (1702) mukataaların mültezimlere hayat boyu malikâne olarak verilmesi, vergi toplama görevini ele geçiren yerli mütegalibeleri mukataa bölgelerinin bir derebeyi haline getirmiştir (Öztürk, 1991). Birçok sancağın muhassıllığa çevrilmesi (bütün vergi gelirlerinin vali eliyle toplanıp sancağın hasılatını yıllık hesap ile tek elden hazineye yatırılması), iltizam sisteminden vazgeçilip malikâne sisteminin uygulanması, mahalli beylerin (âyanların) siyasi nüfuz sağlamalarını ve servet edinme imkânlarını arttırmıştır (Akdağ, 1963; İnalçık, 2018). 1726 yılında devlet tarafından valilik görevi de kendilerine verilerek bölgelerinin amiri, askerî güçlerin komutanı, vergilerin toplayıcısı, asayiş ve düzenin koruyucusu olmuşlardır. Özellikle köylerde geniş çiftlikler edinerek servet biriktiren âyanlar kapılarında kalabalık bir kapı halkı (sekban-sarıca) barındırarak devlete bile karşı duracak derecede güç kazanmış, iç güvenliği tehdit eden unsurlar olmuşlardır (Akdağ, 1963). Sadece âyanlar değil âyanlık iddiasında olanlar da hevasına tabi mütegalibeyle birlik olarak eylemlerde bulunmuşlardır. Biraz ileride değinildiği üzere incelenen hükümlerde özellikle levent zümresinden bazı eşkıyaların âyanlık iddiasıyla ortaya çıkarak adam öldürme, gasp, darp, tecavüz, haksız yere para toplama gibi eylemlerle halka zulmederek üzerlerinde baskı oluşturmaya çalışmışlardır.

BELGELERDE ADI GEÇEN EŞKIYA GRUPLARI

Belgelerde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanların tipolojisine bakıldığında önceliği toplumun en büyük kesimini oluşturan reayanın eşkıyalığı almaktadır. Defterde tespit edilen 141 şekavet olayının 119'u (% 84,39) reaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Yol kesme, gasp, darp, yaralama, ırza tecavüz ve cinayet gibi eylemlerle harekete geçen bu eşkıya grupları belgelere genellikle "...karye-i mezbûr sâkinlerinden Akanlıoğlu Muhammed ve Mustafa ve Süleyman dimekle meşhûr şekâvet-pîşeler kendü hâllerinde olmayub katl-i nüfûs ve hetk-i a'râz ve gasb-ı emvâl misillü 'âdet-i müstemirreleri olan..." (BOA, SAD 16, 235/4) şeklinde kazada sakin olan ve kendi halinde olmayan kişi/kişiler olarak kaydedilmiştir. Bu eşkıya zümresi reayanın parasını, eşyasını, hayvanını zorla alarak, namusuna göz dikmiş, canına kast etmiş, eylemlerini gerçekleştirmek için darp etmekten, yaralamaktan ve öldürmekten çekinmemişlerdir. 12 Temmuz 1781 tarihli belgede, Çorum kazasında sakin iken, Gümüşabad kazasına bağlı Hacıköy'üne yerleşen ve köye yerleşmesiyle de ahaliye rahat vermeyen İbrahim, köylüyü haraca kesmiş, kimisinden on beş, kimisinden otuzar-kırkar kuruş para alarak halkın perişan olmasına sebep olmuştur. Yine belgeden anlaşıldığına göre bu olay ilk de değildir. Köylü canından bezmiş olacak ki toplu halde divanın yolunu tutmuştur. Merkez davanın mahallinde görülmesi ve köylüden haksız yere alınan paraların geri verilmesi için Amasya valisi ve Gümüşabad kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 235/4). Yine İlbeğli kazasına bağlı Çonkar köyü sakinlerinden Hatip ve Mehmet adlı kendi hallerinde olmayan kişiler aynı kazaya bağlı Kethüdalı köyü sakinlerinden Molla Hamza'nın menziline basarak, 18 kuruş parasını, iki atını, bir kılıcını, iki tüfeğini, mutfak eşyalarını, buğday ve arpasını gasp etmişlerdir. Olay birkaç kere yerel mahkemeye taşınmış, ancak bir netice alınamamış ve şakiler eylemlerine devam etmişlerdir. Hatip ve Mehmet maruz kaldıkları bu eşkıyalık karşısında son çare olarak divana başvurmuşlardır. Merkez, olayın mahallinde şerh görülerek mağdurlardan alınan para ve eşyaların tamamen tahsil edilmesi için Sivas valisi ve İlbeğli kadısına emir göndermiştir (BOA, SAD 16, 6/3). Kaza ahalisini perişan eden, huzurunu kaçırın ve bunu adet edinen bir diğer reaya eşkıyası Firuz oğlu Hasan'dır. 17 Ağustos 1781'de kaydedilen davada, Alaçam kazası ahalisini divana yönelten şikâyetleri, bu kişinin 1190 (1776) senesinden beri belgede geçen ifadeyle "...zulüm ve te'addîsinin nihâyeti olmayub..." ev basma, yol kesme, darp etme, ırza geçme ve gasp gibi eylemlerle köylünün perişan olmasına sebep olmasıdır. Merkez, olayın mahallinde

görülmesine hükmederek, Alaçam kadısına ve Canik sancağı mütesellimine emir göndermiştir (BOA, SAD 16, 17/4).

Osmanlı Devleti adli teşkilatında kadı kadar vekili olan naiplerin de adaletin tesis edilmesinde önemli hizmetleri vardır. Bunlar, temsil ettikleri mahallin ihtiyaçları doğrultusunda Dîvân-ı Hümâyün'a arzlar gönderir, aynı şekilde Divandan da kendilerine hükümler gelir (İpşirli, 2006). Dolayısıyla naiplerden kaynaklanan usulsüzlükler de adaletin tesis edilmesinde önemli engeldir. Mahkeme sürecinde mütegalibeyle, ehl-i örfle iş birliğine girmek, davalılardan kendisine rüşvet vereni himaye etmek, kendileri için para almadan dava açılmasına müsaade etmemek gibi faaliyetlerde yer almışlardır (Tuğluca, 2010). Bundan dolayı adaletsizlikleri önlemek ya da en aza indirmek için Osmanlı Devleti'nde naiplerin yerli halktan seçilmesi, ehil olmayan kişilerin bu göreve getirilmesi yasaklanmıştır. Haziran 1781 tarihli belgede ahalinin şikâyetine konu olan ve Sonisa kadısı tarafından merkeze mektupla bildirilen dava, Sonisa kazası Zidvi köyü sakinlerinden Abdulhalim, Deli Mustafa oğlu Abdürrahim ve Ali isimli şekâvet-pîşe kişilerin köyün ahalisine rahat vermeyen eylemleri ve kendi aralarından bir kişiyi naip seçerek halka zulmettikleri yönündedir. Eylemlerini gerçekleştirmek için genellikle gece vakti harekete geçen bu şakiler ahaliden bazı kişilerin evlerini basıp emval ve eşyalarını gasp edip, içlerinden bazılarını kendileriyle birlikte hareket etmeleri -yek-dil ve yek-cihet olmaları- için eşkıyalığa zorlamışlardır. Hareketlerinde sınır tanımayan eşkıyalar, "...yerlûden naib olmak hilâfi kanun iken ziyade şehriye¹⁰ zam ile mansıb sahibinden zabt müraselesin olub kendü refiklerinden icrâ-yı şer'i-şerif âdem-i kudreti olan nâ-ehil kimesneleri naibi nasb idüb nice mazlumlara gadr-i küllî ve nice hanedanları harab ve başına cem eyledüğü ..." (BOA, SAD 16, 4/3) şeklinde belirtildiği üzere içlerinden birini naib ilan ederek haksız yere köylüden para toplamışlardır. Sonisa kazasında sakin ulemâ, sulehâ, sâdât-ı kiram, hatib ve kaza halkının öncelikle yerel mahkemeye daha sonra bölge kadısı tarafından asitâne-i saa'adet'e mektupla bildirilen davada, merkez eşkıyaların zulümlerinin engellenmesi, gerekli cezaların verilmesi ve neticenin de bildirilmesi emri ile Sivas valisine ve Sonisa kadısı naibine hüküm göndermiştir. İncelenen belgelerde reaya eşkıyaları ferdi ya da küçük çaplı gruplar halinde hareket ettikleri gibi bir köy ahalisinin tamamının da bir olayda adı geçebilmektedir. Böyle bir olay Temmuz 1783'te yaşanmıştır. Belgeye göre Ebubekir isimli kişiyi divana sevk eden olay, görevli olarak seyahat halindeyken Eğin kazasına bağlı Favril köyü ahalileri tarafından yolu kesilerek, saldırıya uğramasıdır. Eşkıyalar bu saldırı esnasında Ebubekir'in üzerinde olan kaputunu (asker paltosu), kılıcını, eşyalarını ve 500 kuruş parasını gasp etmişlerdir (BOA, SAD 16, 242/5).

Diğer grubu ise daha önce de ifade edildiği gibi çeşitli ekonomik ve sosyal bozukluklardan dolayı yerini, yurdunu, toprağını terk eden çift-bozan reayanın yani, başıboş leventlerin şekavetleri oluşturmaktadır. 2 Kasım 1781 yılında Eğin kazası ahalilerinin merkeze gidip şikâyetlerine neden olan olay, uzun süredir Eğin kazasına yerleşen kapısız zümresinin faaliyetleri ile ilgilidir. Eğin kazasıyla sınırlı kalmayan faaliyetleri Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinde de etkili olmuştur. Yakalanmaları ve gerekli cezaların verilmesiyle ilgili 5 Temmuz 1779 tarihinde eyalet valilerine emr-i şerif gönderilmiştir. Ancak geçen süreçte vali ve eminler görevlerinden azledilince tayin olunan yeni yöneticiler döneminde hükmün icrası mümkün olmamıştır. Bu süreçte içlerinden bazıları da bir yolunu bulup kendilerini temize çıkartmışlar, bazıları ise kaçarak başka bir bölgede faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bunlar içerisinde yer alan ve eşkıya başlarından olan Apçağalı İshak, kardeşi Ali ve başına topladığı diğer kişilerle birlikte Kemah kazasına yerleşerek azgınlıklarına devam etmişlerdir. Seyyid Mehmed, Ömer oğlu Feyzullah, Ekrâd tâ'ifesinden Celkâni aşiretinden Musa Kethüda, oğlu ve torunu ve diğer eşkıya ile birlikte Eğin kazasına bağlı bir köye giderek köyün imamını darp etmişler, ahaliye türlü zulümler ederek mallarını yağmalamışlardır. Biran önce kontrol altına alınmalarının gereği belgeye "...buldukları mahalde ahz ve vücûd-ı habâset-âhûdları rûy-ı arzdan ref' olunmadıkca istirâhat-i fukarâ mümkün olmamıştır" şeklinde kaydedilmiştir. Bunun üzerine merkez kapıcıbaşı Halil Bey'i ve turnacıbaşı olayı tahkik etmeleri için bölgeye göndermiş, eşkıyaların buldukları mahalde yakalanarak mahkeme edilmesi ve gereken cezaların verilmesini istemiştir. Mahkeme neticesinde eşkıya başlarından Bekir, Hacı Ömer, Kılıçsızoğlu Mehmet adlı şakilerle birlikte on sekiz kişiye Samsun kalesinde kalebentlik cezası verilmiştir. Mahkeme edilerek gerekli cezaya çarptırılan Bekir, Ömer, İsmail, Bostani İshak ve Yağmurdereli İsmail olmak üzere isimleri belirtilmeyen on bir kişi emre itaat etmeyerek firar etmiş ve başlarına topladıkları diğer eşkıyalarla birlikte Arapgir, Divriği, Kemah, Harput, Çemişkezek ve Erzincan'da zulm ve taadilerine devam etmişlerdir. "...Eğin kazâsında 'ilm-i ifrâzlığı şekâvet olan eşkıyâdan firâr edenlerin taht-ı hükûmet ve kazânızda buldukları mahallerde ma'rifetiniz ve ahâlî-i vilâyet ittifâklarıyla bi-eyyi hâlin ahz ve mukaddemâ sâdır olan evâmîr-i şerîfem müceblerince haklarında şer'an lâzım gelen cezâ-yı meşrû'aların icrâ birle def'-i tasallut-ı eşkıyâ ve himâyet-i ahâlî-i fukarâ husûslarına sa'y eyleyüb ihmâl ve müsâmahadan ve hilâfi

¹⁰ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde kadılıklar mevali ve kaza kadılıkları olmak üzere dereceleri bakımından ikiye ayrılmıştır. Büyük kadınların vazife gördükleri zamanlarda maiyyetlerinde esnafı kontrol etmek üzere seyyar ayak naibi bulunur. Bunlardan mevalinin tâyin olduğu eyâlete bizzat giderek hizmet etmeleri usulü terk edildiğinden bunlar kendilerine vekâlet etmek üzere o eyâlete vekil (naib) göndermişler ve hasılatı aralarındaki sözleşmeye göre taksim etmişlerdir. Mevali nâiblikleri, eyâletteki hizmetine ve gelirin az veya çokluğuna göre muayyen bir para karşılığında, bir nevi iltizam gibi satılmıştır. İltizama verilen niyabetlerin parası ise taksite bağlanarak her ay ödenmiştir. Belgede geçen *şehriye* ifadesi buna işaret etmektedir (Uzunçarşılı, 1998).

vaz' ve hareketden begâyet hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında." Emir-hüküm kısmı aynen verilen olayda eşkıyaların yakalanarak gerekli cezaların verilmesi için eşkıyaların faaliyette bulunduğu Sivas valisine, Arapkir, Divriği, Kemah, Harput ve Çemişkezek kadılarına, Keban Madeni naibine ve eminine, vilayet ayanlarına, zabıtlarına ve iş erlerine hüküm gönderilmiştir (BOA, SAD 16, 44/1).

İncelenen hükümlerde askerî sınıf mensuplarının da haksız uygulamalarla halka zulmettikleri görülmektedir. Bir devlet memurunun ülkenin iç güvenliğini bozacak faaliyetlere girmesi kadar, mal zaptı, gasp gibi amaçlarla baskın yapma, yol kesme, adam öldürme gibi eylemlere girişmesi de eşkıyalık sayılmaktadır (Öz, 2010). Defterde bu hususla ilgili 10 hüküm bulunmaktadır. Temmuz 1781 tarihli bir hükümde, Samsun'da sakin Çavuşoğlu Seyyid Osman, Samsun kalesi dizdarından şikâyetçidir. Merkeze arzuhal göndermek suretiyle derdini yakınan Osman, dizdar Ahmet'in, 1776 yılında hevasına tabi ehl-i örfe dayanarak 60 kuruşunu gasp ettiğini bildirmiştir. Mağdur olan Osman daha önce yerel mahkemeye başvurmuş, mahkeme Ahmet'in aldığı paranın eksiksiz olarak tahsil edilmesine hükmetse de Osman alacağını tahsil edememiştir. Hükümde paranın niçin tahsil edilemediği ile ilgili bilgi bulunmamasıyla birlikte kendisinin askerî zümreden olması ve dayanağı olan ehl-i örf sayesinde bu ödemeden kurtulmuş olabileceği ihtimali yüksektir. Kezâ "...mezkûr Samsun kal'ası dizdârı olmağla mukâvemet ve terâfu' ve ihkâk mümkün olmaduğun..." şeklinde kaydedildiği üzere bu gruplarla başa çıkmak mümkün olmamış, dava Divân'a iletilmiştir. Merkez, dizdarın gasp ettiği paranın tahsili için Trabzon valisine ve Samsun kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 18/4). Yine Ekim 1782 tarihli hükümde, İstanbul'da sarraf taifesinden Makos adlı zimmî südde-i sa'âdete arzuhal göndererek, Lazkiye mütesellimi Kemankeş Mustafa Bey'in Ocak 1775 tarihinde kendisini çağırıp "...sen Âsîâne'den mâl-ı mîrî alub firâr eylemişsin deyi ifk ve iftirâ ve hilâf-ı inhâ ile der-zencîr ve kâh katledeyim deyi tehdîd ve kâh darb-ı şedîd ve tekdîr ve bilâ-cürm ve bi-gayr-i hak hilâf-ı şer'-i şerîf bin iki yüz otuz guruşunu ahz ve gadr..." eylediğini bildirmiştir. Dava yerel mahkemede sözüne güvenilir kişiler şahitliğinde görülmüş ve mütesellimin attığı iftira sabit kılınarak gasp ettiği paraların kendisinden tahsil edilmesi hükmüyle neticelenmiştir. Ancak bu sırada Mustafa'nın Lazkiye'de bulunmadığı, Halep kazasında sakin olduğu anlaşıldığından emri şerif tatbik edilememiştir. Halep valisine havale edilen davanın, merkezden tayin edilen mübaşir marifetiyle tahkik edilmesine hükmedilse de fail Mustafa'nın bu defa Halep'ten ayrılıp Sivas'a geçtiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla birkaç defa mahkeme olunmasına rağmen icra-ı hak mümkün olmayan davada, davalı Sivas'ta olduğu için olay Sivas beylerbeyine ve Sivas kadısına intikal etmiştir. Merkez gönderdiği hükümde, daha önce verilen emr-i şeriflerin yerine getirilmesini ve suçlunun sorumlular eliyle cezalandırılmasını istemiştir (BOA, SAD 16, 156/1). Bizzat eşkıyalık eylemlerinde bulunmayan ancak eşkıya çetelerine destek veren, arka çıkan devlet görevlileri de bulunmaktadır. Belgelerde bu kişilerin (mir-i miran, mirliva, mütesellim, voyvoda ya da subaşı gibi) kim oldukları çoğu hükümde belirtilmemiş ehl-i örf zümresi olarak ifade edilmiştir. Ehl-i örf zümresinin eşkıya eylemlerine göz yumduğu ve bazı olaylarda beraber hareket ettikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır. Merkezi yönetimin eyaletlerde disiplin ve kontrol gücü zayıfladığında bu durum ehl-i örfün kendi otoritesini kötüye kullanma eğilimini artırmıştır (İnalçık, 2005). En yaygın haksız faaliyetleri reayadan kanunun ön gördüğünden ziyade vergi toplamaları olsa da eşkıyadan kişilerle ya ittifak olmuşlar ya da destek olup sırt vermişlerdir. İncelenen belgelerde sıklıkla karşılaşılan "...hevâlarına tâbî' ehl-i 'örfe istinâden hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-i hak..." (BOA, SAD 16, 23/4) şeklindeki ifadeler bu hususa işaret etmektedir. Ehl-i örfe dayanan bu kişiler sağladıkları yardımlar sayesinde faaliyetlerinde cesaret bulmuşlardır. Eşkıyaların hareketlerinde destek bulduğu bir diğer grup eşkıya olmayan ancak bazı durumlarda eşkıyadan da farkı olmayan belgelerde "mütegallibe" olarak ifade edilen kişilerdir. Bu zorba güruhu eşkıyaya destek vermekle kalmamış, eşkıyalık hareketlerinde de yer almışlardır. 1781 tarihli hükümde Arapkir kazası ahalisinin şikâyeti bu türdür. "...mütegallibeden Es-Seyyid Mustafa ve Abdülğani nâm kimesneler birbirleriyle yekdil ve yekcihet ve mücerred celb-i mâl sevâsıyla bin yüz doksan [boş] senesinde başlarına cem' eyledikleri elli altmış neferden mütecâviz eşkıya ile karyelerini basub yirmi üç bin guruşdan mütecâviz emvâl ve eşyâların nehb ve gâret eylediklerinden başka İbrahim oğlu Mustafa nâm kimesneyi birkaç nefer adamları ile ma'an bi-gayr-i hak katl ve bunun emsâli vukû' bulan zulm ve te'addilerinin nihâyeti olmadığından ..." (BOA, SAD 16, 169/1) şeklinde ifade edildiği üzere yaptıkları gasp, baskın, adam öldürme gibi eylemlerle ahaliye zulmetmişlerdir. Öte yandan bu güç odakları mahkemenin işleyişine müdahale ederek suçluları adaletin karşısına çıkmaktan ve gerekli cezaları almaktan kurtarmışlardır. Bunu da kadılarıyla işbirliği yaparak, davalılardan kendilerine rüşvet vereni himaye ederek ve kendileri için bir miktar para almadan davaların açılmasına müsaade etmeyerek sağlamışlardır (Tuğluca, 2010).

Taşranın huzur ve asayişinin bozulmasında bir diğer etken belgelere "Ekrâd tâ'ifesi/Ekrâd eşkıyâsı" olarak kaydedilen göçebe aşiretlerin yer değiştirmeleri esnasında yerli halkın ekinine zarar vermeleri, hayvanlarına, değerli eşyalarına, silahlarına el koymaları şeklinde gerçekleşen eşkıyalık hareketleridir. İncelenen hükümlerde konar-göçer aşiret eşkıyalığına dair 12 adet hüküm tespit edilmiştir. Konar-göçer veya yarı göçebe hayat yaşayan aşiretler Osmanlı toplumunu meydana getiren önemli unsurlardan biridir. Konar-göçerler kanunnamelerde "yörük konar-göçer taifedir, karada ikametleri yoktur" hükmüyle tarif edilse de (Halaçoğlu, 1991) bazı durumlarda yaylak

ve kırsal sahaları devlet tarafından tayin olunarak belli bir idari ve mali düzene tabi tutulmuşlardır. Konup-göçtükleri güzergâh boyunca da yerleşik halkın malına, hayvanına, ekinine zarar vermemeleri aksi halde göçebelikten men edilecekleri kanunla belirlenmiştir (Gündüz, 2008). Buna rağmen aşiretler ve bu aşiretlere bağlı cemaatler, özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde, yaylak ve kırsal alanlarına hareketleri sırasında kendilerine gösterilen güzergâhın dışına çıkarak köylünün mahsulüne zarar vermiş, değerli emval ve eşyalarına el koymuşlardır. Yaptıkları bu eylemler, yerli halkın bunları devlete şikâyet etmelerine sebep olmuştur.

İncelenen belgelerde eşkıyalık eylemlerinin % 8,5'i (12) aşiret ve bu aşiretlere bağlı cemaatler tarafından gerçekleştirilmiştir. Hükümlerde eşkıyalık ve benzeri hadiselerle ismi en çok anılan Rışvanlı aşiretidir. Bu aşiretin sürekli eşkıyalık içinde olduğu "...Ekrâd eşkiyâsından ez-kadîm şekâvet ile meşhûr olan Rışvanlı 'aşâyirinden..." şeklinde belgelerde ifade edilmektedir (BOA, SAD 16, 68/1). On altıncı yüzyılda Kâhta kazası ve Hısn-ı Mansur çevresinde konargöçer hayat yaşayan Rışvan aşiretinin 1766 senesinde Sivas'ta yayladıkları belirtilmektedir. 12.000 çadıra sahip, oldukça kalabalık olan aşiret, buldukları bölgede ayrı kollar şeklinde yapılanma göstermiştir. Bu kollardan her biri ayrı bir yeri zapt ederek isyan yolunu tutmuşlardır. Yolculara ve köylerde yaşayan ahaliye zarar vermeleri, uygunsuz hareketlerde bulunmaları gibi sebeplerden dolayı haklarında çoğu kez yaşadıkları bu yerlerden kovulmaları hususunda ferman gönderilmiştir (Ulubaş, 2016).

4 Şubat 1782 tarihli hükümde, Rışvanlı aşiretine bağlı Kel Hüseyin cemaatinin, Divriği kazasında yaylakları bulunmamaktadır. Ancak adı geçen cemaat uzun süredir kasabanın yaylaklarına yerleşip, reayanın eşyasını, hayvanını, mahsulünü gasp etmekte, kadın ve çocuklarına musallat olmaktadır. "...Kel Hüseyin cemâ'atiyle on beş seneden berü kasaba-i mezbûre dâhili ve kurâsında ve etrâf yaylaklarında sâkin olub kazâ-i mezbûr ve kurâlarına itâle-i dest-i tasallut ve tecâvüz ile fukarânın hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-i hak emvâl ve eşyâ ve devâb ve mevâşî ve hayvânât ve harklarında olan mahsûlâtlarını gasb ve gâret ve 'iyâl ve evlâdlarına ta'arruz ve hetk-i 'ırz ve fukarâ-yı ra'iyeti tecrîm ve tağrîm ve envâ'-ı güne te'addî ve rencîdeden hâlî ve bunun emsâli fesâdât ve şekâvetlerin nihâyeti olmayub ahvâlleri diğêr-gün ve perîşân ve bir vechile çekecek tâkatleri kalmayub..." şeklinde kaydedildiği üzere cemaatin yaptığı zulüm ve haksız müdahaleler yöre halkını perişan etmiştir. Eşkıyaların yaptıkları bu pervasızlıklar had safhaya ulaşmış olacak ki, çaresiz kalan reaya durumu mahzarla merkeze bildirmiştir. Durumun vahametini üzerine meselenin halli için yöreye mübaşir tayin eden merkez, olayın araştırılarak tahkik edilmesini, uygunsuz hareketlerde bulunan bu cemaatin kaza halkına olan müdahale ve taarruzlarının ve kazada ikametlerinin engellenmesi emriyle Sivas beylerbeyine, Malatya mutasarrıfına ve Divriği kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 68/1).

Konar-göçer hayat yaşayan aşiretlerin yerli halka olduğu gibi kendi içlerinde de eşkıyalık eylemleri olabilmektedir. Böyle bir olaya konu olan aşiret, Mirdesi aşiretidir.¹¹ 17 Kasım 1781 tarihli hükümde, Erzurum sakinlerinden konargöçer Mirdesi aşiretine bağlı Hoçanlı cemaatinden Gümüşkabak İbrahim Bölükbaşı adlı şaki ve başına topladığı diğer eşkıyalarla birlikte aynı aşirete bağlı Atmanlı cemaatinden bazı kişilerin mallarını yağmalamışlardır. Osman ve Mustafa'nın merkeze bildirdikleri şikâyetlerinde, bu cemaatin 1780 tarihinde kırk altı baş karasığır ve iki baş beygirlerine el koydukları yönündedir. Bununla da yetinmeyen eşkıyalar, Atmanlı cemaati yaylaklarına giderken yolda baskın yaparak bin dört yüz koyun, üç at, bir kılıç, bir adet tabanca (piştov) ve bir adet tüfek olmak üzere mallarına, hayvanlarına ve silahlarına el koymuşlardır. Merkez, İbrahim Bölükbaşı ve arkadaşlarının faaliyetlerine son verilmesi emriyle Bozok sancağı mutasarrıfına ve kadısına hüküm gönderip, gasp edilen malların, hayvanların ve paraların kendilerine iade edilmesini istemiştir (BOA, SAD 16, 46/1). Şekaveti ile meşgul bir diğer cemaat, Rışvanlı aşiretine bağlı Geleçorlu cemaatidir. Belgeden anlaşıldığına göre Arapkir'de ikamet eden cemaatten Tahiroğlu Ali, Atas, Gerekoğlu Osman, Mehmet, Muzır ve Tahiroğlu adlı şakiler, aynı kazada sakin Seyyid Yusuf'un evine baskın yaparak Yusuf'u katletmişlerdir. Amaçları gasp olan eşkıyalar, Yusuf'u öldürdükten sonra evinde olan beş bin kuruşunu, eşyalarını, hayvanlarını ve silahlarını da yağmalamışlardır. Babalarının haksız yere öldürülerek mallarının yağmalanması şikâyetiyle yerel mahkemeye giden çocukları Mehmet ve Yahya bir netice alamamış, dava son çare olarak divana taşınmıştır. Eşkıyalar hakkında gerekli tahkikatın yapılması için mübaşir tayin eden merkez, gasp edilen malların tamamen tahsil edilmesi ve katl maddesi için de şer'an uygun olan cezanın verilmesi emriyle Sivas valisine ve Arapkir kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 52/2).

AHALİNİN ŞİKÂYETİNE KONU OLAN EŞKIYALIK HAREKETLERİ

16 numaralı Sivas Ahkâm defterinde eşkıyalıkla ilgili belgelerin oranı % 15,47'dir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere tespit edilen 141 eşkiya olayının 80'i ev basma, yol kesme, gasp ve hırsızlık gibi toplum huzuruna ve mal

¹¹ Başlangıçta Arap oldukları bilinen ve sonraları Türk ve Kürt unsurları içerisine alan Mirdesi/Mirdâsiler daha ziyade yerleşik bir hayat benimsemişlerdir. Anadolu'ya göçleri 1029 yılı olarak belirtilen aşiretin öncelikle Hakkâri dolaylarına yerleştiği, daha sonraki dönemde ise Diyarbakır'a göç ettikleri belirtilmektedir. Mirdesi Aşireti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Berces Kılıç, (2022). "Halep Mirdâsî Hanedanı", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa.

varlığına karşı, 33'ü kişi/kişilerin hayatına karşı, 17'si cinsel dokunulmazlığa karşı, 11'i ise insan bedenine karşı yapılmış haksız eylemlerdir.

Tablo 1: Ahalinin Şikâyetine Konu Olan Olayların Kategorik Dağılımı

Kategori	Vaka Sayısı	Yüzde (%)	Referanslar
Gasp ve Hırsızlık	80	56,73	4/3; 5/2; 5/5; 6/3; 6/5; 11/5; 12/6; 18/3; 18/4; 18/5; 23/4; 39/2; 41/4; 44/1; 46/1; 50/2; 57/1; 60/4; 62/2; 62/4; 65/4; 68/1; 68/2; 68/4; 68/6; 70/4; 76/3; 84/5; 86/5; 87/2; 90/4; 94/2; 97/1; 106/3; 112/2; 117/1; 121/1; 122/1; 124/4; 125/2; 136/3; 145/1; 147/1; 147/3; 150/2; 151/6; 152/4; 154/1; 156/1; 157/3; 161/1; 162/1; 175/2; 175/5; 183/3; 184/1; 191/3; 207/2; 217/5; 218/2; 219/3; 219/4; 219/6; 222/1; 222/2; 222/4; 226/2; 226/4; 228/4; 230/4; 231/4; 232/1; 232/3; 232/4; 233/2; 234/2; 235/1; 235/4; 236/3; 242/5; 245/2
Katl	33	23,40	12/2;14/3; 17/2; 52/2; 90/1; 96/4; 117/2; 117/3; 120/3; 123/1; 150/4; 155/5; 156/3; 161/2; 169/1; 177/2; 178/2; 181/3; 189/3; 199/3; 204/1; 215/1; 216/3; 217/4; 219/2; 221/2; 231/1; 231/3; 233/1; 238/3; 241/1; 247/2; 191/1
Hetk-i ırz, Kız/Kadın Kaçırma	17	12,05	12/5; 17/4; 27/4; 33/3; 48/3; 68/3; 95/1; 110/2; 122/4; 183/2; 191/1; 192/2; 200/3; 221/4; 221/5; 222/3; 230/5.
Darp ve Yaralama	11	7,80	41/2; 58/1; 150/5; 151/3; 173/3; 175/1; 198/3; 180/2; 204/3; 237/4; 241/1
Toplam	141	100	

Gasp ve Hırsızlık

Gasp ve hırsızlık ahalinin şikâyetine konu olan olayların başında gelmektedir. Tablo 1'de görüleceği üzere bu kategorideki davalar % 56,73 ile hayli yekûn tutmaktadır. Yapılan şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla gasp olaylarında çoğunlukla bir evde bulunabilecek değerli eşya, ziynet, erzak, para, yakacak, hayvan, silah ve mahsul türü menkul mallar gasp edilmiştir. Gayrimenkullerin gaspıyla ilgili deftere yansıyan şikâyete rastlanmamıştır.

Gasp, başkasına ait bir malın sahibinin izni olmaksızın zorla alınmasıdır (Aydın, 1996). Gasp edilen mal taşınabilir ise bu eylem nâkil ile mülk gibi taşınmaz mallarda ise alikoyma şeklinde gerçekleştirilir (Koç, 2017). Bir fiilin gasp olarak nitelendirilebilmesi için hukuka aykırılık vasfını taşıması yani, eylemin açıkça ve zorla yapılması gerekir (Kızılay, 2021). İslâm hukukunda gasp hukuki sorumluluk kapsamında değerlendirilmiştir. Hırsızlık suçunda bulunan gizlilik unsuru gaspta olmadığı için çoğunlukla ta'zir cezası öngörülmüştür (Avcı, 2004). Hukuki olarak sorumluluğunda ise gasp edilen mal mevcut ise iadesine, zayi olmuş ise tazminine hükmedilmiştir (Aydın, 1996).

Osmanlı hukukunun temel yapısı şer'i ve örfî karakter taşımaktadır. Osmanlı hukuku, İslâm hukukunun teorik esasları ve Osmanlı padişahlarının koymuş oldukları hukuk kuralları ve kanunlardan oluşmaktadır. Bundan dolayı belgelerde "mukteza-yı şer ve kanun üzere" davaların hükme bağlanması, "şer'i şerife ve kanun-ı kadime mugayir" iş yapılmaması emredilmektedir (Aydın, 2002). Osmanlı hukukunda gasp edilen malın iade-tazmin ettirilmesinin yanı sıra suçlulara siyaseten katl, dayak (değnek cezası), hapis, kürek, sürgün, azil ve para cezaları da uygulanmıştır (Koç, 2017). Gasp eylemi yol keserek veya baskın yaparak gerçekleşiyorsa eşkıyalık da söz konusudur ki eşkıyalık ve gasp farklı hükümler doğuran fiillerdir (Kızılay, 2021). Bu gibi durumlarda hukuki ve cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Örneğin 1782 yılında yaşanan olayda İlbeyli kazasında Döne adlı kadın ve oğulları Mustafa ve İsmail, aynı kazada sakin Feyzullah'ın beş yüz kuruşunu gasp etmişlerdir. Gasp olayında herhangi bir şiddet söz konusu olmadığı için "...mezburların hilâf-ı şer'-i şerîf cebren gasb eyledikleri ol mikdâr gurusu hakkı tahsîl ve aliverilüb ihkâk-ı hak olunmak bâbında..." şeklinde hukuki yaptırımla paranın iadesine hükmedilmiştir (BOA, SAD 16, 62/4). Temmuz 1782 tarihli hükümde Keban'dan görevli olarak İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan Tatar isimli şahsın, Bozok sâkinlerinden Avşar Karayılan adında bir şaki ile birlikte on iki kişi tarafından Alacahan adlı mahalde yolu kesilmiştir. Failler Tatar'a emanet edilen eşyalardan kırk adet İstanbulî altın ve üç yüz kuruş değerinde kıymetli eşya, on top şal, doksan kuruşluk kehribar imame, bir ferace ile üç yüz kuruş parasını ve silahını gasp etmişlerdir. Olay mahkemeye intikal etmiş ancak gasp edilen eşya ve paralar alınamamıştır. Bunun üzerine Tatar, bizzat divana giderek şikâyetini arz etmiştir. Merkez, davanın mahallinde şer'le görülerek gasp edilen malların iadesi ile birlikte gasıplara gerekli cezaların verilmesine hükmetmiştir. (BOA, SAD 16, 125/2). Aralık 1782'de Akdağ kazasında yaşanan olayda gasp edilen bir devedir. Karaçoroğlu adlı kişi aynı kazada sakin Ömer adlı kişinin yüz elli kuruşluk devesini gasp etmiştir. Mahalline havale edilen olayda gasıbın aldığı devenin tekrar sahibine iadesine hükümlenmiştir (BOA, SAD 16, 175/2).

Ahali bazı durumlarda uğradığı haksızlığı, kendisine yapılan zulmü mahallinde kadıya götürmemiş doğrudan divana şikâyet etmeyi tercih etmiştir. Örneğin, Keban'a bağlı Alos köyünde Ömer, Mehmet, Mustafa, Ali, Osman ve kız kardeşleri Hatice, aynı köy sakinlerinden Akanlıoğlu Muhammed, Mustafa, Süleyman isimli eşkıyalıklarıyla meşhur kişiler tarafından gasp edilmişlerdir. Mağdurların bildirdiklerine göre bu kişiler hanelerini basarak bin iki

yüz kuruş akçe, beş yüz adet keçi, dokuz yüz adet bal peteği, iki katır, bir at ve eşyalarını almışlardır. Olay yerel mahkemeye intikal etmeden doğrudan merkeze bildirilmiştir. Merkez davayı mahalline sevk ederek, Arapkir kadısına ve Keban Madeni eminine gönderdiği hükümde “...mezkûrların hilâf-ı şer‘-i şerîf ve bi-gayr-i hak gasb ve gâret eyledikleri emvâl ve eşyâ ve hayvânât ve nükûdları tamâmen tahsîl ve bî-kusûr kendülere...” iade edilmesini emretmiştir (BOA, SAD 16, 235/4).

Âyanlık iddiasında olanların mütegalibe ile birlik olarak halkın huzurunu, güvenliğini tehdit eden eylemlerde bulunduğu ifade edilmişti. Bunun bir örneği Gümüşabad kazasında sakin Ebubekir isimli bir eşkıyadır. “...Ebubekir nâm şakî kendü hâlinde olmayub bin yüz seksen yedi senesinden berü a‘yânlık iddi‘asında nice mazlûmu ve ehl-i ‘ırz kimesneleri bilâ-cürm tecrîm ve bâkire kızlarını kefil olmayan kimesnelere külliyetli akçelerin alub nikâh etdirüb ve Yusuf nâm kimesneyi bilâ-cürm salb edüb ve başına yetmiş seksen sekbân eşkıyâsını cem‘ edüb ve tarik cadde gasb gârât olunan fukarânın malını ve hayvânâtı kendüde zuhûr edüb ve bunun emsâli zulm ve te‘addîsinin nihâyeti olmayub ve katl-i nüfûs ‘âdet-i müstemirresi olub ahâlî ve fukarâ cümlesi perâkende ve perişân olmalarına bâ‘is ve bâdî olmağla... “ Gümüşabad kazası ahali tarafından Divân’a taşınan olay daha önce yerel mahkemede görülmüş ve şakilerin faaliyetlerinin engellenmesine hükmedilmiştir. Ancak failler Amasya sancağına firar edince dava neticesiz kalmış ve ahali Divan’a başvurmak zorunda kalmıştır. Merkez, Amasya sancağı voyvodasını olayın tahkik edilmesi için görevlendirmiş, şakilerin bulunduğu mahalde yakalanarak hapsedilmesini istemiştir (BOA, SAD 16, 222/1). Âyanlık iddiasıyla ortaya çıkarak türlü eziyetler eden bir diğer şakî Bozok kazasından Sunkuroğlu Ahmet’tir. Başına topladığı adamları Ömer Kethüda, Köroğlu Hüseyin, Mustafa Kethüdâ ve Şahinoğlu Mehmet ile birlikte baskın, yağma, gasp, ırza geçme gibi eylemlerle halka zulmetmişlerdir. Aynı kazada sakin Hüseyin’in şikâyetine göre “...bizim mutasaddî (eşkıya) olduğumuzu ahâlî-i vilâyete haber vermişsin...” diyerek “...gareze mebnî bunun hânesini basub hançer ile sekiz yerinden cerh ve burnunu ve kulaklarını kat‘ ve yirmi keseden mütecâviz nükûd ve eşyâsını hilâf-ı şer‘-i şerîf ve bi-gayr-i hak nehb ve gâret ve vâlidesini katl ve bunun emsâli zulm ve te‘addîsinin nihâyeti olmayub...” şeklinde kin ve düşmanlık duygularıyla Hüseyin’in malına ve canına kastetmişlerdir. Önce yerel mahkemeye taşınan dava, faillerin Sivas’a firar etmesinden dolayı merkeze intikal etmiştir. Divân, Sivas beylerbeyine gönderdiği hükümle olayın etraflıca tahkik edilerek mahkeme edilmesi ve suçlulara gerekli cezaların verilmesini istemiştir (BOA, SAD 16, 178/2). Yine İskilip’e bağlı Ovacık köyünde meydana gelen gasp olayında, Şerefoğulları Hüseyin ve Osman, aynı köyde sakin Şerif, Kocaoğulları Çalık, Ali, Haliloğlu ve Mehmet adlı kişiler tarafından gasp edilmişlerdir. Şahıslar, Hüseyin ve Osman’ın dört ineğini, bir çift öküzünü, bir merkebin, altmış beş kuruş akçesini ve yağın almışlardır. Mağdurların İstanbul’a bizzat giderek bildirdiği olayda merkez olayı mahalline havale ederek voyvoda marifetiyle gasp edilen akçe, eşya ve hayvanatın tazmin edilmesine hükmetmiştir (BOA, SAD 16, 23/4).

İncelenen belgelerde gasp olayında erkekler çoğunlukta olmakla birlikte kadınların da bu eylemlerde yer aldıkları görülmüştür. Örneğin Şubat 1728 tarihli hükümde Arapkir kazasına bağlı Çimen köyünde yaşanan gasp olayında fail Hanife adında bir kadındır. Aynı köyde ikamet eden Davud adlı kişinin menzilin basarak yüz kırk kuruş akçesini, bir adet gümüş ve bir adet Trablûsi kuşağını, bir biniş takımını, bir şalvarını ve kıymetli bazı eşyalarını gasp etmiştir (BOA, SAD 16, 68/4). Diğer meselelerde olduğu gibi gasp olaylarında da dava mahallinde görülüp sonuçlandığı halde, ya gasp edilen mal/para geri ödenmemiş ya da gaspçı firar etmiştir. Örneğin 1777 yılında meydana gelen olayda İncesu kazasından Berdomiz adlı zimmi İstanbul’dan dönerken Kayseri’ye yakın bir mesafede Kör adı verilen mahalde Avşar ve konargöçer Ekrâd tâifesinden sekiz kişilik bir eşkıya grubunun saldırısına uğramış, eşkıyalar Berdomiz’in katırında yüklü olan bir miktar eşyayla beş adet kuşağını ve bir çift bileziğini gasp etmişlerdir. Olay yerel mahkemeye intikal etmiş ve yapılan inceleme sonucunda mahkeme gasp edilen malların tazminine hükmetmiştir. Ancak şakiler aldıkları malların bir kısmını teslim ederken, kuşakları ve bileziği vermeyerek buldukları mahalden firar etmişlerdir. Bunun üzerine olay mağdurlar tarafından Divan’a taşınmıştır. Merkez, gasp edilen bilezik ve kuşağın alınarak sahiplerine verilmesi için Bozok sancağı mutasarrıfına ve Bozok kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 112/2).

İncelenen hükümlerde gasp olaylarının yanı sıra dört adet de hırsızlık olayı tespit edilmiştir. (BOA, SAD 16, 18/3;76/3;147/3;162/1). Arapçada *sirkat* ve *serika* Türkçede *uğrulama* kelimeleriyle ifade edilen hırsızlık (Avcı, 2004), İslâm hukukunda, “aklı başında bir kimsenin, başkasına ait ve muhafaza altında bulunan bir malı, mülk edinmek kastıyla gizlice almasıdır” şeklinde tanımlanmaktadır (Baba, 2013). Çoğu toplumda büyük suçlardan sayılan hırsızlıkta hangi eylemin hırsızlık sayılacağı ve ne tür bir yaptırım uygulanacağı da toplumlara ve dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Mesela eski İran’da, Sümerlerde, Hammurabi kanunlarında ceza olarak çalınan mal misliyle ödetilse de ölüm gibi ağır cezalar da uygulanmıştır. Roma hukukunda hırsızlık; dolandırıcılık, görevi suiistimal, zimmet gibi mal aleyhine işlenen diğer suçları da kapsamaktadır. Devlete ait malın çalınması ile şahıslara ait malın çalınması arasında ayırım yapılarak, ikinci hırsızlık şahsi bir suç sayılmış, mağduruna uğradığı zararı karşılatmak, köle yapmak ya da öldürmek gibi bir takım haklar tanınmıştır. Eski Türklerde ise mesela

Hunlarda hırsızlık yapanlara sopa cezası veya çaldığı malın dokuz katını ödetme gibi cezalar verilirken, hırsızlığı alışkanlık haline getirenler ölümle cezalandırılmıştır (Bardakoğlu, 1998).

İslâm hukukunda kişinin tam ehliyetli olması, malın başkasına ait ve belli bir değerde olması, bu eylemin gizlice yapılması, iki şahidin şahadeti ve suçlunun suçunu itiraf etmesiyle şartları oluşan hırsızlık suçlarına had cezası¹² uygulanmıştır. Bu şartların oluşmaması durumunda ise ta'zir cezaları öngörülmüştür (Akgündüz, 2006). Osmanlı hukukunda hırsızlık suçu için had cezası yerine genellikle ta'zir cezası uygulanmıştır. Hırsızlık suçuyla ilgili hükümleri ihtiva eden ilk yazılı kanun metni Fatih Kanunnamesi'nde yer almaktadır. “Eğer at uğurlasa elin keseler, kesmezler ise iki yüz akçe cürüm alına. Eğer yancuk veya destâr uğurlasa elin kesmeli olmaya, kadı ta'zir ura. Eğer sığır uğurlasa elin kesmeyeler; ganî olup bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse cürm yüz akçe; evsatü'l-hâl olursa elli akçe; fakîr olursa kırk ya otuz akçe cürm alına. Eğer at uğurlarsa, elin keseler; kesmezlerse iki yüz akçe cürm alına (Akgündüz, 2006). Kanunnameye görüldüğü üzere, hırsızlık suçuna had cezası uygulanmadığı durumlarda para cezası gibi daha alt bir ceza uygulanmıştır. (Bardakoğlu, 1998).

İncelenen hükümlerde hırsızlık suçunda çalınan malın aynen iadesine ya da tazminine hükmedildiği görülmektedir. Örneğin Halep tüccarlarından Todori isimli zimmi, İstanbul'a giderken Bozok ile Darende arasında bir mahalde katırına yüklediği altmış üç top Hint beyazı tülbendi çalınmış ve failer kaçmıştır. Todori bu kişileri divana şikâyet etmiştir. Merkez, Bozok sancağı mutasarrıfına, Bozok ve Darende kadılarına gönderdiği hükümde bu firarilerin buldukları mahalde mahkeme edilerek “...firârî-i merkûmların serîka eylediği ma'lûmu'l-'aded emti'aları...”nın Todori'ye teslim edilmesini istemiştir (BOA, SAD 16, 147/3). Yine Gedegra naibi tarafından mektupla divana bildirilen hırsızlık olayı, aynı kazada sakin Bostan Alemdar adlı kişinin atının çalınmasıyla ilgilidir. Belirtildiğine göre Kavukçu Alemdar adlı şahıs, Bostan Alemdar'ın menziline girerek atını çalmıştır. Olay aynı mahalde bulunan sözlerine güvenilir kişiler tarafından -bî-garaz kimesneler- ihbar edilmiştir. Dava mahalline havale edilerek olayın vukûf-ı tam (kesin bilgisi olan) kişilerden sorularak mahkeme edilmesine ve neticenin merkeze bildirilmesine hükümlenmiştir (BOA, SAD 16, 16/1). Osmanlı belgelerinde sabit olan hırsızlık suçlarında malın aynen iadesi, tazmini ya da para cezası önemli bir yer tutsa da, küreğe mahkûm olma, sürgün, kalebend, el kesme, gibi cezalar da uygulanmıştır (Bardakoğlu, 1998). Verilen bu tür cezalar da bölgenin ve günün şartlarına göre farklılık arz etmektedir. Mesela on altıncı yüzyılda artan küreğe ihtiyacını karşılamak için ta'zir cezası olarak küreğe koyma uygulaması artarken on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında kalebend ve sürgün gibi mahkûmu suç mahallinden uzaklaştırıp tecrit etmek amacıyla verilen cezalar artmıştır (Ünlü, Çeribaş, 2019).

İncelenen hükümlerde sayıları azınlıkta olmakla birlikte kadınların da gasp olaylarında olduğu gibi hırsızlık eylemlerinde de yer aldıkları görülmektedir. Gümüşabad'ta yaşanan hırsızlıkta olayın faili Emine isimli kadındır. Eşi Abdullah'ın eski zevcesi olan Ayşe'nin odasına girip Ayşe uyurken sandığın anahtarını alıp sandığın içinde bulunan yedi yüz akçe parasını, yüz adet altınını, dört adet incisini ve yaklaşık yüz kuruş kıymetinde bir altın yüzüğünü çalmıştır. Olay öncelikle yerel mahkemeye dava edilmiştir. Suçunu itiraf eden Emine, çaldığı para ve eşyaları eşine ve eşinin kız kardeşi Dudu'ya verdiğini söylemiştir. Mahkeme para ve eşyaların iadesi hükmü ile sonuçlanmış, ancak çalınan para ve eşyaların tahsili mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Ayşe davayı divana taşımak zorunda kalmıştır. Bilindiği üzere Divân kendisine gelen şikâyetleri yerel yetkililere bildirerek adaletin sağlanmasını ister, eğer adalet sağlanamazsa zanlıların Divân'a gönderilmesini emreder (Tuğluca, 2010). Dolayısıyla bu davada da Divân, mahallinde mahkeme edilen ancak çözümlenemeyen davanın huzurunda görülmesini emretmiş ve Abdullah Efendi'yi, eşi Emine'yi ve kız kardeşi Dudu'yu murafaa için huzuruna çağırmıştır (BOA, SAD 16, 76/3).

Katl (Adam Öldürme)

Adam öldürme anlamına gelen katl, İslam hukukunda, “İnsan tarafından işlenen ve bir insan hayatını sona erdiren fiil” şeklinde ifade edilmiş (Demir, 2016), kasten öldürme suçuna kısas cezası öngörülmüştür (Koç, 2017). İslam âlimlerine göre kasten öldürmekten kasıt bir kişinin kılıç, bıçak, tüfek, silah gibi delici, kesici bir aletle saldırması ve kişinin ölümüne sebebiyet vermesidir. Öte yandan kesici-delici olmayan aletlerle mağdura ölünceye kadar vurma, yüksek bir yerden atarak veya vahşi bir hayvan tarafından parçalatarak ölümüne sebebiyet verme gibi durumlar da kasten öldürme sayılmaktadır (Avcı, 2004). Ancak öldürme amacı bulunmayan eylemlerde mesela kavga anında tokat atma, yumruk atma gibi fiillerle kişinin ölümüne sebebiyet veriliyorsa bu suç kasıt taşımadığından kısas cezası öngörülmemiş, ağırlaştırılmış diyet ve mirastan mahrumiyet cezaları uygulanmıştır (Köroğlu, 2015).

Osmanlı hukukunda katl olayı “kasıt” unsuruna göre yani kasten/planlayarak öldürme, planlamadan ölümüne sebep olma ve hataen/yanlışlıkla öldürme gibi çeşitli sınıflara ayrılmış ve cezaların ağırlığı da bunlara göre belirlenmiştir

¹² “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Mâide Suresi, 38. Ayet, Kur'an-ı Kerim Meâli, (2011). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

(Korkmaz, 2017). Osmanlı kanunnamelerinde kasten öldürme cezasının kısas olduğu belirtilmektedir. Bu husus II. Mehmet, II. Bayezid,¹³ I. Selim,¹⁴ I. Süleyman¹⁵ kanunnamelerinde düzenlenmiştir. Yaptırım olarak kısas, kısas uygulanmadığı durumlarda kişinin gelirin göre para cezası uygulanmıştır. Öldürülen kişinin velisi kısıstan vazgeçerse -İslâm hukukunda olduğu gibi- bu ceza diyete, yani mağdura ve mirasçılara tazminat verilmesine dönüştürülmüştür (Koç, 2017).

İncelenen defterde otuz üç adet ölüm vakası tespit edilmiştir. Çoğu hükümde yer alan “katl sevdâsında olduğun bildirüb”, “katl kasdıyla”, “âlet-i câriha ile katl” (kesici, yaralayıcı aletle) ifadelerinden bu suçun ta’ammüden katl, yani planlayarak öldürme şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Eşkîyaların cinayet eylemlerinde kullandıkları kesici/delici aletler çoğu hükümde “...âlet-i katl...”, “...cerihan katl olunub...”, “...şer’-i şerîf diyet icâb eder âlet ile...” şeklinde ifade edildiğinden cinayet aletini tespit etmek mümkün olmamıştır. Deftere yansıyan cinayet olaylarında ev basma, yaralama, gasp, tecavüze yeltenme gibi suçların da eşlik ettiğini, bazı hükümlerde ise failerin kişilerin malına, parasına, namusuna kastetmeksizin doğrudan öldürme kastıyla harekete geçtiklerini ifade etmek gerekir. Örneğin, Arapkir kazasına bağlı Uğur köyü Kantaraş? Hanıaltı adlı mahalde yaşanan ve maktulün oğulları Seyyid Mehmed ve Seyyid Yahya tarafından Divan’a bildirilen olayda geçimlerini gasp, yağma ve baskın yoluyla sağlayan Geleçorlu cemâ’atinden Tahiroğlu Ali ve kardeşi, Tahir, Ataş, Gerekoğlu Osman, Mehmet ve Muzır adındaki eşkîyalar, Kapucioğlu Seyyid Yusuf adlı kişiyi tarlasında çalışırken öldürerek, parasını, eşyasını, hayvanını gasp etmişlerdir (BOA, SAD 16, 52/2). 1780 tarihinde Keşderesi kazasına bağlı Batri köyü sakini Ali, aynı köyde sakin Kılıçoğlu Mehmet tarafından öldürülerek emval ve eşyaları yağmalanmıştır. Olay mahalli mahkemeye taşınmış ve dava ile ilgili şeyhülislâmdan fetva da alınmıştır. Ancak işin içinde mütegalibenin parmağının olması adaletin sağlanmasına engel olmuştur. Dolayısıyla dava Ali’nin abisi Veli tarafından hakkıyla görülmesi için Divan’a taşınmıştır (BOA, SAD 16, 90/1). Amasya’da yaşanan bir cinayet olayı ise ırza tecavüz amacıyla işlenmiştir. 1781 tarihli hükümde bildirildiğine göre Kezban adlı kadın Yanukoğlu Ahmet isimli bir şahısla evlidir. Kezban şiddetli geçimsizlikten dolayı bir süredir annesi Fatma’nın yanında kalmaktadır. Ahmet 1776 tarihinde bir gece evlerini basıp karısı Kezban’ı öldürmüş, annesi Fatma ve kardeşi İbrahim’i de öldürme kastında olduğunu söylemiştir. Olay mahallinde şer’le görülmüş ancak neticelenmemiştir. Bunun üzerine dava Kezban’nın annesi ve kardeşi tarafından bizzat Divan’a taşınmıştır. Divân, olayın mahallinde şer’i kaideye göre görülüp gerekli cezanın verilmesi için Kavak kadısına ve Canik muhassılına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 155/5). Yine Haziran 1782 tarihli hükümde İlbeyle kazasına bağlı Menşurlu köyünde yaşanan cinayet olayında Kürtoğlu Abdullah, kardeşi Mustafa, Abdurrahman ve kardeşi Ali aynı köyde sakin Seyyid Ebubekir’i öldürmüşlerdir. Olay maktulün abisi Şekeroğlu Seyyid Ahmet tarafından Divân’a bildirilmiş ve davasının hakkıyla görülmesini talep etmiştir (BOA, SAD 16, 120/3). Gümüşabad’a bağlı Hacı köyünde yaşanan cinayette âyânlık iddiasıyla ahaliye zulmeden mütegalibe Ebubekir ve adamlarından Düşkünoğlu Kara Mehmet, aynı köyde kendi halinde yaşayan Osman’ın evini basarak karısını darp etmişler henüz bülûğa ermemiş oğlunu da öldürmüşlerdir. Osman olayı mahalli mahkemeye taşımadan doğrudan Divân’a giderek şikâyetle bulunmuştur. Divân davanın mahallinde şer’i kaidelere göre görülmesi için Gümüşabad kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 221/2). Bazı cinayet vakaları yerel mahkemede görülmüş hükme bağlanmış, ancak neticelenemediğinden şikâyetçi davasını Divân’a ulaştırmıştır. Örneğin Eğin kazasına bağlı Ergü köyünde yaşanan cinayet olayında Zahide isimli kadın, aynı köyde sakin Hüseyin tarafından “hilâf-ı şer’-i şerîf diyet icâb eder âlet ile” öldürülmüştür. Olay öncelikle yerel mahkemeye intikal etmiş, mahkeme icap eden diyetin ödenmesine karar vermiştir. Ancak olayın faili diyeti ödememekle birlikte diyetin iptali sevdasına düşmüştür. Hal böyle olunca, olay Zahide’nin eşi Ali tarafından Divan’a bildirilmiştir. Divan “...zevcesi müteveffiyeye-i mezbûrenin şer’an icâb eden diyeti kendiye aliverilüb icrâ-yı şer’ ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında...” Eğin kâdisına ve Sivas mütesellimine hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 247/2).

Cinayet suçları genellikle katilin suçunu itiraf etmesi, şahitlerin beyanı ya da önemli deliller vasıtasıyla ispat olunmaktadır. Ancak bu belirtilenlerden herhangi biri yoksa cinayet kimsenin görmediği bir yerde gerçekleşmiş ise bu durumda kasame usulü uygulanmıştır. Kasame, köy veya mahallede, yolda, cami gibi umumi bir yerde veya kişinin özel mülkünde üzerinde darp, yara ya da boğma izi gibi öldürülme belirtileri bulunan ancak faili meçhul olan bir cinayet vakasında maktulün yakınlarının bu olayı dava etmesi üzerine köy halkından elli kişiye maktulü kendilerinin öldürmediğine ve öldüreni de görmediklerine dair yemin ettirilmeleridir (Akman, 2002; Gümüş, 2017). Yemin edildiği takdirde maktulün diyeti cesedin bulunduğu yer özel mülk ise mülk sahibi, umumi bir yer ise köy veya mahalle halkına üç yıllık müddet zarfında ödettirilmiştir. Osmanlı kanunnamelerinde kasame uygulamasına açıkça işaret edilmemekle birlikte şu şekilde formüle edilmiştir. “Eğer mahalle içinde ya da köy

¹³ “Ve adam öldüren kimesneyi yerine öldürelen.” (Akgündüz, 1990).

¹⁴ “Eğer bir kimesne adam öldürse yerine kıyas ederlerse cürm yokdur. Eğer etmeseler yahud kısâs lâzım gelir katl olmasa, ganiden dört yüz akçe, mütevasst’ul hâlden ikiyüz, fakirden yüz akçe cerîme alına, ziyâde fakirden elli akçe cürm alına” (Akgündüz, 1991).

¹⁵ “Ve eğer bir kimesne adam öldürse, yerine kısâs edeler.” (Akgündüz, 1992).

arasında maktul bulunursa, elbette teftiş edüb katili bulduralar veyahut diyet çekdireler. Ve eser-i katl bulunmasa mücerred meyyit bulunmağla incitmeyeler (Akgündüz, 2006). Bu anlatılanlardan bahisle incelenen hükümlerde faili tespit edilemeyen bir cinayet olayı bulunmaktadır. Cinayetin kim tarafından ve ne sebeple işlendiği aydınlığa kavuşturulmadığından kasame usulü uygulanmıştır. Velioglu Es-Seyyid Süleyman, Arapkir kazasına bağlı Eğnir köyünde kimsenin mülkü olamayan hâli bir yerde ölü bulunmuştur. Olay maktulün yeğeni Es-Seyyid El-Hâc Mehmet, eşi Hatice ve kızı Fatma tarafından Divan'a bildirilmiştir. Bu kişiler köy ahalisine diyet uygulanması gerektiğine dair şeyhülislamdan aldıkları fetvayı da yanlarında götürmüşlerdir. Talepleri bu diyetin kendilerine ödenmesidir. Divân, Arapkir kazası naibine ve Keban madeni eminine gönderdiği hükümde olayın mahallinde şer'le görülerek şeyhülislâmdan alınan fetva gereğince davanın hakkıyla görülmesini emretmiştir (BOA, SAD 16, 181/3).

Hetk-i ırz (Tecavüz), Kadın ve Kız Kaçırma

Tecavüz ya da ırza geçme olarak tanımlanan bu eylem, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne, manevi değerine karşı işlenen, genel ahlak ve aile düzenini temelden sarsan bir suçtur (Konan, 2011). Bu eyleme maruz kalan kişinin üzerinde bir ömür psikolojik izler bırakabilmektedir. Bundan dolayıdır ki, bu suçu işleyenler eski hukuk sistemlerinde mesela Asur kanunlarında ağır tazminatla, Hammurabi kanunlarında ve Sümerlerde ölümle cezalandırılmıştır. Roma hukukunda ise ırza geçme cinsel suç olarak değil şiddet suçu sayılmış, kişi/kişiler ölümle cezalandırılmıştır. Vatana ihanet suçuyla aynı sayılan Ortaçağ Avrupa'sında ırza geçme ölümle cezalandırılmıştır (Konan, 2011).

İslâm hukukunda tecavüz suçu müstakil olarak değil, zina kapsamında değerlendirmiş, ceza olarak ise zinaya verilen had cezası uygulanmıştır. Şartları oluşmayan tecavüz suçlarına ise had cezası yerine ta'zir ve diyet cezası öngörülmüştür. Osmanlı kanunnamelerinde tecavüz eylemini karşılamak için, Arapça namus perdesini yırtma, ırza saldırı anlamında heteke ve ırz kelimelerinden oluşan "hetk-i ırz" kavramı kullanılmıştır (Yıldırım, 2018). Arşiv belgelerinde bu eylem "cebre zina", "bikrini izale kastıyla taarruz" (Karabacak, 2019), "fi'il-i şeni' kastıyla" (BOA, SAD 16, 48/3), "hetk-i 'ırz" (BOA, SAD 16, 122/4), "kesr-i 'ırz" (BOA, SAD 16, 221/5) gibi ifadelerle geçmektedir.

Osmanlı hukukunda tecavüz suçlarına siyaseten katil, uzuv kesme, dayak, hapis, sürgün ve para gibi farklı ta'zir cezaları öngörülmektedir (Koç, 2017). "Eğer bir kişi zinâ kılma şeriât huzurunda sabit olsa ol zinâ kılan evlü olsa ve dahi bay olursa ki, bin akçeye dahi ziyâdeye gücü yeterse, cürm üç yüz akçe alına. Evsat ül-hâl olursa kim, altı yüz akçeye mâlik ola, cürm iki yüz akçe alına. Andan aşığa gücü yeterse, cürm yüz akçe alına. Andan dahi aşığa halli olursa elli akçe; andan dahi aşığa ki, gâyetle fakir-ül-hâl olursa, kırk akçe cürm alına" (Akgündüz, 2006). Fatih kanunnamesinde yer alan bu maddede zina suçunun şeriat hükümlerine göre belirleneceği ve maddi durumuna göre para cezasına mahkûm edileceği öngörülmektedir (Osmanoğlu, 2010). Aynı kanunnamede "eğer bir kişi zina kasdıyla birinin evine girse evlü olursa evlü ceremin vere, eğer ergen ise ergen ceremin vere. Ol zinâ iden gibi yukarı tafsil üzere ki beyan alındı" (Üçok, 1946; Osmanoğlu, 2010), şeklinde yer alan maddede "zina kasdı" ifadesi tecavüz fiiline işaret etmekte ve aynı şekilde para cezası öngörülmektedir. II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim kanunnamelerinde ırza tecavüz suçu daha da ağırlaştırılarak hadım cezası öngörülmüştür. "Kız oğlan çeken (zorla kaçırarak) kimesnenin ve hiyânetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin ve avret ve kız çekmeğe bile varan kimesnenin içmeği (zeker) kesile" (Akgündüz, 1990). Ayrıca kanunname maddelerinde yar alan "hiyanet ile bir kimsenin evine girenin" ifadesi zorla girme eylemi taşımakta ve bu madde de tecavüz suçuna işaret etmektedir. Yine I. Selim dönemi kanunnamesinde yer alan "Kız veya avret çeküb cebr ile nikâh etdürenin cebr ile yine boşadub ve dahi nikâh eden kimesnenin sakalın kesüb muhkem let edeler" (Osmanoğlu, 2010), şeklindeki madde kız ya da kadın kaçırıp veya evli iken zorla boşatıp kendisine nikâh edenin sakalının kesileceği ve ta'zir olarak dayak cezası verileceğini belirtmektedir. Kanunî dönemi kanunnamelerinde hetk-i ırz suçunun cezası ile ilgili düzenleme diğer kanunnamelerde olduğu gibi aşağı yukarı aynı şekilde tayin edilmiştir. "Ve eğer oğlan çeken veya kız çeken kimesnelerin, hiyânet ile evine girenin ve avret-kız çekmeğe bile varanın siyâset için zekerin keseler." (Akgündüz, 1992).

İncelenen defterde on yedi adet cinsel saldırı suçuyla ilgili açılmış dava bulunmaktadır. Bunlar içerisinde yedi adet vakada mağdur olan kadın iken, bir adet vakada erkek, iki adet vakada bekâr kız, geri kalan 6 vakada ise kişiler belli değildir. Bu belirsizlik belgeye "...evlâd ve 'iyâllerine fi'il-i şeni' kasdıyla ta'arruz ve hetk-i 'ırz..." ifadeleriyle kaydedilmiştir. Bu kişiler ev basarak, yol keserek ya da yoldan kaçırarak eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. 1776 yılında Kayseri kazası İslâmlulu nahiyesine bağlı Tafti Kebîr köyünde yaşanan tecavüz olayında Süleymanlı kazasına bağlı Bektaşlı köyü sakinlerinden Kahraman, Salih, Ahmet, Aliyar, Çerkez, Hacı İbrahim ve Kel Musa isimli eşkıya zümresinden kişiler Tafti Kebîr köyü sakinelerinden Rabia ve Emine adlı kızları kaçırarak cinsel saldırıda bulunmuşlardır. Olay mağdurların amcası El-hac Ebubekir tarafından Divân'a bildirilmiştir (BOA, SAD 16, 33/3). Bir diğer ırza tecavüz olayı Arapkir kazası Eskiarapgir köyünde yaşanmıştır.

Köyde sakin Bekir Beşe belirtilmeyen bir sebepten dolayı memleketinden ayrılarak uzak yere gitmiştir. Bekir'in yokluğundan istifade ile harekete geçen Osman, evine girerek karısı Ayşe'ye cinsel saldırıda bulunmuştur. Bekir, Divân'a giderek eşine tecavüz eden bu kişinin daha önce yerel mahkemede yargılandığını ancak bir netice alınmadığını kazada hala rahatlıkla dolaştığını, biran önce yakalanarak cezasının verilmesi talep etmektedir. Merkez, Sivas valisine gönderdiği hükümde bu eşkıyanın bulunduğu mahalde yakalanarak şer'an gerekli cezaların verilmesini istemiştir (BOA, SAD 16, 122/4). Eğin kazasına bağlı Şirzi köyünde ahalinin malına, canına, namusuna göz diken bir diğer şaki Değirmenci lakaplı Acem Ahmet'tir. Aynı köyde ikamet eden Oseb adlı zımminin evine baskın yaparak kız kardeşi Nazlı'ya tecavüz etmiştir. Oseb'in divandan talebi firari durumda olan bu şakinin bir an önce yakalanarak yargılanmasıdır (BOA, SAD 16, 192/2). Budaközü kazası Kavacık köyünde yaşanan cinsel saldırı olayında faili harekete geçiren sebep ise mağdurun kocasına beslediği garezdir. Yol kesip köylünün karısının, kızının namusuna göz diken Hüseyin, aynı köyde yaşayan Seyyid Osman'a sebebi belirtilmeyen bir kin taşımaktadır. Bu garezle hareket eden Hüseyin, Osman'ın eşi su almak için çeşmeye giderken başına topladığı diğer eşkıyalar ile birlikte yolunu kesip tecavüz etmişlerdir. Bununla yetinmeyen şakiler olaydan hemen sonra Osman'ın evine baskın yaparak Osman'ı öldürmeye çalışmışlardır. Belirtilen nedenlerden dolayı rahatları altüst olan, can güvenlikleri kalmayan Osman ve eşi şikâyetlerini Divân'a giderek arz etmişlerdir (BOA, SAD 16, 221/4). 1780 yılında Çorum'a bağlı Gökçekaya köyünde meydana gelen olayda mültezim taifesinden Mustafa aynı köyde sakin Osman adlı kişinin nikâhlı eşini kaçırıp iğfal ettikten sonra on gün boyunca hapsedmiş daha sonra aynı köyden Kürt Ramazanoğlu Ömer adında başka bir şakiye nikâhlanmıştır. Yaşadığı olayı Divân'a arz eden Osman'ın talebi eşinin bu eşkıyalar elinden alınarak kendisine verilmesidir. Davayı mahalline havale eden merkez olayın şer'le görülerek mağdur olan kadının eşkıya elinden alınarak eşine verilmesi için Çorum sancağı mutasarrıfına ve Çorum kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 27/4). Nikâhlı kadını kaçırıp kendisine eş yapan bir diğer zorba Çemişkezek kazası Noring? köyünden Hasodikli? Hamza adında bir eşkıyadır. Bu kişi başına topladığı diğer şakilerle birlikte aynı köyde sakin Sadullah adlı kişinin evine baskın yaparak eşi Asiye'yi kaçırmış ve kendisine eş yapmıştır. Asiye'nin kocası tarafından Divân'a iletilen olayda merkez, meydana gelen olayın etraflıca tahkik edilerek bildirilmesini istemektedir (BOA, SAD 16, 110/2).¹⁶ İncelenen hükümlerde erkek çocuğun ırzına geçildiğine dair örneğe de rastlanmıştır. Erak kazasına bağlı Haydar köyünde meydana gelen olayda Hatip Mustafa ve Emin adlı kişiler aynı köyde sakin Seyyid Hasan adlı kişinin oğlunu kaçırarak tecavüz etmişlerdir. Olay öncelikle mahalli mahkemeye taşınmış ve dava ile ilgili şeyhülislâmdan fetva da alınmıştır. Ancak netice alınmamış olacak ki çocuğun babası son çare olarak Divan'a müracaat etmiştir. Merkez, mahalline havale ederek şer'le görülmesi için Erak kadısına hüküm göndermiştir (BOA, SAD 16, 130/5).

Osmanlı toplumunda imam sadece cemaate namaz kıldıran kişi değil, kendine güvenilen, lider olan, sevk ve havale eden gibi daha geniş anlam ve görevleri ifade etmektedir. Öte yandan Osmanlı yerel yönetimin en küçük birimi olan köylerin/mahallelerin yönetiminden, düzeninden, asayişinden de imamlar sorumlu tutulmuştur (Süme, 2022). Ahalinin huzur ve güvenliğini tehdit eden her türlü eylem imamlar tarafından tespit edilmiş ve gerekli hallerde ahalinin huzurunu kaçıran kişilerin sürülmesi imamlar tarafından gözetilmiştir. Ancak Budaközü kazasında yaşanan cinsel saldırı olayında şikâyete konu olan kişi bir köy imamıdır. Belirtildiğine göre köyün imamı başına topladığı yaklaşık on iki eşkıya ile aynı köyde sakin Seyyid Mehmet'in evini basıp kızına saldırıp saçlarını keserek önce eziyet etmişler sonra cinsel saldırıda bulunmuşlardır. Doğrudan Divân'a şikâyet edilen davada mağdurun babasının talebi faillerin cezalandırılması ve kızının kesilen saçının diyetinin ödenmesidir (BOA, SAD 16, 221/5). Osmanlı toplumunda özellikle genel ahlâkı ilgilendiren namus ve namusun korunması gibi değere çok önem verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında tecavüz mağduru bir kadınsa yaşadığı psikolojik travma bir tarafa toplum tarafından da etiketlenmeleri onlara ikinci bir sarsıntı yaşattır. Buna rağmen incelenen belgelerde cinsel saldırıya maruz kalan kadınların mağduriyetlerini mahkemeye taşıdıkları ve haklarını aradıkları görülmüştür. Mesela 1776 yılında Sivas'a bağlı Hamanlı köyünde Fazullah isimli şahıs, aynı köyde sakin Şemay adında bir kadının evini basıp tecavüz etmiştir. Olay mağdurun kendisi tarafından Divân'a bildirilmiştir (BOA, SAD 16, 48/3). Bununla birlikte incelenen belgelerde mağdur olan kişi/kişilerin, mesela mağdur bir kadınsa kocası tarafından, genç kız ya da erkek çocuk ise babası, abisi, amcaları gibi velileri ya da vekilleri tarafından mağduriyetleri yerel mahkemeye veya doğrudan divana taşındığı görülmüştür.

Darp ve Yaralama

Belgelerde "cerh" olarak tabir edilen yaralama suçu, müessir fiil olarak ifade edilmiş, vücut bütünlüğüne yönelik acı ve ıstırap veren ancak ölümlü sonuçlanmayan eylemler olarak tanımlanmıştır. İslam hukukunda vücut dokunulmazlığına karşı işlenen bu suç, kasten, hataen, hata hükmünde yaralama ve tesebbüben yaralama olmak üzere dört şekilde tasniflenmiştir. Bilerek ve isteyerek ancak kişinin ölümüyle sonuçlanmayan dövme, yaralama, itme, saç kesme gibi sağlığı bozan, bedene acı veren ve aklî müzavenesini etkileyen eylemler kasten yaralama

¹⁶ Benzer hususla alakalı diğer hükümler için bkz. BOA, SAD 16, 68/3, 95/1, 183/2, 200/3.

olarak belirtilmiştir (Avcı, 2004). Osmanlı hukukunda kasten yaralama suçlarına kısas cezası öngörülmüştür. Ancak fiile denklik olmaması durumlarında veya af ya da sulh gibi nedenlerle kısas yerine kişinin cezası diyete dönüştürülmüştür (Koç, 2019). Bazı durumlarda ise diyetle birlikte ta'zir cezaları da (dayak, sürgün, hapis vb.) uygulanmıştır (Demir, 2016).

Osmanlı kanunnamelerinde darben yaralama eylemlerinde suçlunun karşı karşıya kalacağı müeyyideler şu şekilde ifade edilmiştir: “*Ve eğer bir kişi bir kimesneye nâ-hâk yere let etse veya sakalın yolsa, ta'zir edüb ganî olandan yirmi, fakir olandan on akçe cerîme alına.*” (Akgündüz, 1996). “*Ve baş yarılıb kan çıksa otuz akçe cürm alına. Ve eğer kemük çıksa otacılı olsa baş yaran bay olub bin akçe ya dahi ziyadâye güci yetse yüz akçe cürm alına; altı yüze güci yetse elli akçe; fakir olsa kırk ya otuz akçe cürm alına*”, “*Ve eğer bir kişi ok ile ve bıçağ ile ursa, başlu (yaşlu) olub döşeğe düşerse, uran bay olub birn akçe ya dahi ziyadâye güci yetse, cürm iki yüz akçe; orta hallü olur ise yüz akçe; fakir olursa elli akçe cürm alına.*” “*Ve eğer biragünün gözin veya dışın çıkarda, kasd ile kısas itmeseler, ganî olsa cürm iki yüz akçe; evsat'ul hâl olur ise yüz akçe; dahi aşığa hâllü olur ise elli akçe; gayet fakir olsa kırk veya otuz akçe cürm alına.*” (Akgündüz, 1992) Kanunname maddelerinden eylemin şiddetine ve kişinin gelirine göre cerime/para cezası öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Son maddede ise öncelikle kısası, kısas uygulanmaması durumunda yine suçlunun gelirine göre para cezası alınması öngörülmüştür.

İncelenen belgelerde eşkıya zümresinin gasp, hırsızlık, kadın-kız kaçırma, ırza tecavüz gibi eylemlerinde darp ve yaralama, bu hareketlerinin bir parçası olduğu görülmüştür. Mesela Arapkir kazası Diranlı aşiretinden Molla Yusufogulları lakaplı Ebubekir ve Yusuf isimli kişiler, başlarına topladıkları yetmiş kadar Ekrad eşkıyasıyla aynı kazada sakin Hüseyin, Molla Mehmet ve ahaliden bazı kişilerin menzillerini basıp mallarını gasp etmiş, Molla Mehmet'in oğlunun iki parmağını da kılıç ile yaralayıp iş göremez hale getirmişlerdir (BOA, SAD 16, 41/2). Örnekte görüldüğü üzere yaralamada kasit unsuru bulunmakta Süleyman'ın parmağının kesilerek işlevsiz hale geldiği anlaşılmaktadır. Ancak bu olayda faile hangi cezanın öngörüldüğü, kısas uygulanıp uygulanmadığı belgeden anlaşılmamaktadır. 1780 yılında Niksar'da yaşanan olay tüfek ile kasten darp ve yaralama ile ilgilidir. Eşkıyadan olan Haylazoğlu ve Sarı Mustafa isimli kişiler Seyyid Osman'ın evini, mahsulünü gasp etmek amacıyla basıp karşı koymaya çalışan Osman'ı da tüfekle vurarak yaralamışlardır (BOA, SAD 16, 58/1). Başka bir belgede Arapkir kazasında ikamet eden Serkis adlı zimmi yine aynı kazada sakin Hanım? adlı kadının ağzına tomruk (odun parçası) ile vurarak iki dişini kırmıştır. Mahallinde görülen davada suçluya kısas değil, diyet cezası verilmiştir (BOA, SAD 16, 175/1). Çorum kazasında yaşanan darp ve yaralama olayında sanık, kardeşinin nikâhlı karısına göz dikip kaçırmak istemiştir. Bu amaçla gece evine baskın yaparak abisi Abdullah'ın başını bıçak ile darp ederek yaralamıştır. Mağdur olan Abdullah, Divân'a başvurarak gereğini yapılmasını talep etmiştir (BOA, SAD 16, 180/2). Bu davada da suçluya verilen ceza belirtilmemiştir. Ancak Üsküdar sicil defterinde yer alan benzer bir yaralama olayında başını taş ile darp ederek yaralayan şahsa yemin etmesi teklif edilmiş, ancak sanık yemine razı olmayınca bir yıl tutuklama cezası verilmiştir (Gümüş, 2017). Bir diğer belgede darp ve yaralama gerekçesi ile mahkemeye başvuran kişi Seyyid Abbas'tır. Şikâyetine göre şeyh Bezenli aşiretinden Çolak Aziz ve kardeşi Garip Molla, Ömer, Karaoğlu Abdullah, İsmail ve Şemdinoglu Timur Süleyman adlı kişiler 1176 yılında gasp ve ırza tasallut için evini basıp üzerine saldırmışlar, darp etmek suretiyle iki dişini kırmışlardır. Abbas öncelikle yerel mahkemeye giderek darp edildiği ve yaralandığı gerekçesi ile davacı olmuş, dava ile ilgili şeyhülislâmdan fetva da almıştır. Anlaşılan odur ki elindeki hüccete, şeyhülislâmdan aldığı fetvaya rağmen dava neticelenmemiş ve Abbas durumu Divân'a taşımak zorunda kalmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn, “...fetvâ-yı şerîfe mücebince ber-muktezâ-yı şer'-i mutahhatr ihkâk-ı hak olunmak üzere şer'a havâle ile...” Amasya sancağı mutasarrıfına ve mahallin kadısına emr-i şerif göndermiştir (BOA, SAD 16, 198/3). Bir başka belgede Bozok'a bağlı Sunkur köyünde kendi halinde olan Hüseyin 1776 yılında aynı köyde sakin Ahmet, Ömer, Köroğlu Hasan, Mustafa kethüda ve Mehmet isimli kişilerin saldırısına uğramıştır. Davacı, mahkemeye başvurarak bu kişilerin evini basıp hançer ile sekiz yerinden yaralayarak burnunu ve kulaklarını kestiklerini ifade etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla arkaları kuvvetli olan bu eşkıyalarla mukavemet bir türlü mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Hüseyin Divân'a başvurmak zorunda kalmıştır. Merkez yerel imkânlarla çözülemeyen davaya mübaşir tayin ederek olayın mahallinde tahkik edilmesini davanın şer'le görülerek eşkıyaların hakkından gelinmesini istemiştir (BOA, SAD 16, 178/2).

Görüldüğü üzere saçın kesilmesinden, parmağın, kulağın kesilmesine, bıçak ve kılıç ile tüfek kurşunuyla yaralamaya, tomruk ile dişini kırmaya kadar geniş bir darp olayını görmekteyiz. Bıçak, tüfek, kılıç, tomruk gibi saldırı aletinin adı bazı belgelerde verilmesine rağmen çoğu hükümde adı zikredilmemiş bunun yerine “âlet-i katl ile darb” (BOA, SAD 16, 120/3), “hilâf-ı şer'-i şerif diyet icâb eder âlet ile darb” (BOA, SAD 16, 247/2), ve “darb-ı şedid ile darb” (BOA, SAD 16, 122/4) ifadeleri kullanılmıştır. Darb-ı şedid ile darptan kişinin şiddetli dayak ile darp edildiği anlaşılmalıdır. Belgelerde cinayet vakalarına oranla, darp ve yaralama eylemlerinin sebeplerini daha net öğrenebilmekteyiz. Keza kişi/kişilerin mağduriyetleri mahkemeye gitmeyi engelleyecek durumda değilse kendileri, gidemeyecek durumda ise vekilleri tarafından bildirilmektedir.

SONUÇ

Muhteviyatını halkın her türlü şikâyet ve problemlerinin oluşturduğu Ahkâm Defterleri bir bölgenin idarî, iktisadî, sosyokültürel yapısını ve düzeyini yansıtan daimi müracaat kaynaklarıdır. Bu defterler bozulan sistemi teşhis etme noktasında önemli veriler içermektedir. Çalışmada 1780-1783 yılları arasını kapsayan 16 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde şekavete ilişkin şikâyet hükümleri incelenmiştir. Yerel mahkemeye başvuru ancak çözülemeyen veya yerel mercilere müracaat edilmeden direkt Divân'a yansıyan, çözüm arama amacına yönelik 141 adet hüküm transkribe edilerek, temel sorunları anlatmamıza yardımcı olacak örnek hükümler seçilip, Sivas ve bağlı sancaklar çerçevesinde eşkıyalık olaylarının mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelenen hükümlerde taşranın huzur ve asayişinin bozulmasında ilk sırayı reaya eşkıyalığı almış, bunu leventlerin eşkıyalıkları ve göçebe aşiretlerin ve bu aşiretlere bağlı cemaatlerin yer değiştirmeleri esnasında yerli halkın ekinine, hayvanına, değerli eşyalarına, silahlarına el koymaları şeklinde gerçekleşen eşkıyalık hareketleri takip etmiştir. Belgelerde ahalinin şikâyetine konu olan olayların başında gasp ve hırsızlık gelmektedir. Yapılan şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla gasp olaylarında ahalinin şalvar, şal, kaput (asker paltosu), ferace gibi kıyafetlerinin yanı sıra Trablusî kuşak, sim kuşak, Hind beyazı tülbenet gibi kıymetli giyeceği, at, inek, öküz, merkep, koyun (mevâş'i) karasığır, deve, beygir (bârgîr), keçi, katır gibi yük ve binek taşımacılığında ve ekonomik hayatta önemli yer tutan hayvanları, altın, altın yüzük, inci, sim bilezik, İstanbulî altın gibi kıymetli ziynet eşyaları, tabanca (piştov), kılıç, tüfek gibi silahları gasp edilmiş veya çalınmıştır. İkinci sırayı alan cinayet olaylarında bu suçun "*ta'ammüden katl*" yani planlayarak öldürme şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Üçüncü sırayı genel ahlak ve aile düzenini temelden sarsan cinsel saldırı suçları almıştır. Ev basarak, yol keserek ya da yoldan kaçırarak eylemlerini gerçekleştiren eşkıya güruhu bu eylemlerinde yedi kadın, bir erkek, iki bekâr kız ve cinsiyetleri belirtilmeyen altı kişiyi iğfal etmiştir. İncelenen defterde ahalinin şikâyetine konu olan olaylarda son sırayı darp ve yaralama olayları almıştır. Darp ve yaralama eşkıyaların gasp, hırsızlık, kadın-kız kaçırma, ırza tecavüz gibi eylemlerinde bu hareketlerinin bir parçası olmuştur. Eşkıyalar amaçlarına ulaşmak için yeri gelmiş, mağdurların saçını, parmağını, kulağını kesmiş, dişini kırmış, yeri gelmiş bıçak ve kılıç ile tüfek kurşunuyla yaralamıştır. Kişinin bedeninde hasar bırakan bu eylemlerin yanı sıra "*darb-ı şedîd ile darb*" yani şiddetli dayak atarak eziyet ettikleri görülmüştür. Yine hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla "*vakt-i gurûbda*", "*leylen*" ifadelerinden eşkıyaların eylemlerini daha ziyade havanın karardığı, sokakların ıssız olduğu vakitlerde gerçekleştirdikleri görülmüştür. Eşkıyaların gasp, darp, adam öldürme, ırza tecavüz, kadın/kız kaçırma, başkalarının nikâhlı eşlerine göz koyma gibi eylemleri ansızın gelişmeyen, önceden düşünülerek hareket edilmiş planlı eylemlerdir. Keza bu kişiler, eylemlerini adet haline getirmiş, kendilerine geçim yolu görmüş, belgelerin ifadesiyle "*...darb-ı şedîd ile darb ve bîgünâh nice fukarâyı katl ve şer ve şekâvetleriyle...*" (BOA, SAD 16, 191/1), halka zulmeden, rahat vermeyen kişilerdir.

Belirtilen şikâyetlerin merkeze ulaşmasında birinci etken şikâyetçilerin kendisi olmuştur. Diğer şikâyetler ise kadı ve naip tarafından mektup göndermek suretiyle iletilmiştir. Şikâyetlerde bulunanların dini aidiyetlerine bakıldığında şikâyetlerin % 87'si Müslümanlar, % 12'si gayr-i Müslimler tarafından yapılmıştır. Bu durum Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet başvurularında ırk, mülkiyet, din, sosyal statü üzerinden ayırım yapılmadığını, toplumun her kesiminin rahatça şikâyetlerde bulunabildiğini göstermiştir. Yine incelenen hükümlerde şikâyetçilerin cinsiyetlerine bakıldığında kadınların şikâyetçi olma oranının % 5 olduğu görülmüştür.

Divân-ı Hümâyûn'un gündemine gelen şikâyetlerin çoğunu yerel mahkemece çözenin mümkün olmadığı davalar oluşturmuştur. Öte yandan şikâyetçilerin bazılarının da mahallinde kadıya götürmeden doğrudan divana şikâyet etmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Merkez kendisine gelen bu davaların büyük bölümünü mahallinde çözülmesi için mahalli idarecilere ve kadılara emr-i şerif göndererek havale etmiştir. Öte yandan eşkıyaların tahkik ve tespiti için -eşkıyalık eylemlerinin büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre- merkezden paşa, turnacıbaşı, voyvoda çavuş ve mübaşir göndererek bu memurlar marifetiyle vakaların etraflıca tahkik edilmesini istemiştir. Yapılan teftiş ve tahkikatlarda -mesela cinayet suçunda katl maddesi için şer'an lazım gelen cezanın verilmesi, hapsi lazım gelenlerin hapsedilmesi, gasp ve yağma eylemlerinde eşyaların sahibine iade edilmesi gibi- suçu sabit olanlara derhal gerekli cezaların verilmesini emrederek kişilerin mağduriyetinin giderilmesini sağlamıştır.¹⁷ Bilindiği üzere ceza, devletin düzeni korumak, kanuna aykırı davranışları önlemek, kişi/kişilerin uğradığı haksızlıkları gidermek ve toplum huzurunu sağlamak için aldığı önlemlerden biridir (Aksın-Baytimur, 2014). Öte yandan ceza suçunun ıslahı için de gereklidir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, ahkâm defterlerinde -istisnalar hariç-¹⁸ suçluya verilen

¹⁷ "...haklarında şer'an lâzım gelen cezâ-yı meşrû'aların icrâ birle def'-i tasallut-ı eşkiyâ ve himâyet-i ahâl-i fukarâ husûslarına sa'y-i eyleyüb ihmâl ve müsâmahadan ve hilâfî vaz' ve hareketden begâyet hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında." (BOA, SAD 16, 44/1). "...hilâf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-i hak gasben ahz eylediği ol mikdâr gurusu hakkı tamâmen tahsil ve bî-kusûr kendüye aliverilüb icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında..." (BOA, SAD 16, 84/5).

¹⁸ İncelenen hükümlerde sadece beş adet davada suçlunun birine kalebend cezası verilirken, diğerlerine diyet cezası verildiği görülmüştür. BOA, SAD 16, 44/1, 175/1, 181/3, 221/5, 247/2.

cezanın ne olduğu ya da uygulanıp uygulanmadığına dair bilgiye rastlamak zordur. Bunun yerine suçluların şeran cezalandırılması için atıflar yapılmıştır. Divân çözümün mahallinde gerçekleşmesine kanaat getirmediği durumlarda ise tarafları murafaa olunmak üzere huzuruna çağırıldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları

Sivas Ahkâm Defteri (SAD) 16, 4/3; 5/2; 5/5; 6/3; 6/5; 11/5; 12/6; 18/3; 18/4; 18/5; 23/4; 39/2; 41/4; 44/1; 46/1; 50/2; 57/1; 60/4; 62/2; 62/4; 65/4; 68/1; 68/2; 68/4; 68/6; 70/4; 76/3; 84/5; 86/5; 87/2; 90/4; 94/2; 97/1; 106/3; 112/2; 117/1; 121/1; 122/1; 124/4; 125/2; 136/3; 145/1; 147/1; 147/3; 150/2; 151/6; 152/4; 154/1; 156/1; 157/3; 161/1; 162/1; 175/2; 175/5; 183/3; 184/1; 191/3; 207/2; 217/5; 218/2; 219/3; 219/4; 219/6; 222/1; 222/2; 222/4; 226/2; 226/4; 228/4; 230/4; 231/4; 232/1; 232/3; 232/4; 233/2; 234/2; 235/1; 235/4; 236/3; 242/5; 245/2; 12/2;14/3; 17/2; 52/2; 90/1; 96/4; 117/2; 117/3; 120/3; 123/1; 150/4; 155/5; 156/3; 161/2; 169/1; 177/2; 178/2; 181/3; 189/3; 199/3; 204/1; 215/1; 216/3; 217/4; 219/2; 221/2; 231/1; 231/3; 233/1; 238/3; 241/1; 247/2; 191/1; 12/5; 17/4; 27/4; 33/3; 48/3; 68/3; 95/1; 110/2; 122/4; 183/2; 191/1; 192/2; 200/3; 221/4; 221/5; 222/3; 230/5; 41/2; 58/1; 150/5; 151/3; 173/3; 175/1; 198/3; 180/2; 204/3; 237/4; 241/1.

Kitap ve Makaleler

Açıkel, A. (2002). "Tokat Örneğinde XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran", *Türkler Ansiklopedisi*, 10: 348-358.

Akdağ, M. (1963). Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14):51-61.

Akdağ, M. (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, A. (2006). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri: Giriş ve Fâtih Devri Kanunnameleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1, İstanbul.

Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 3, İstanbul.

Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, 4, İstanbul.

Akgündüz, A. (1996). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 9, İstanbul.

Akman, Mehmet. (2002). "Osmanlı Hukukunda Kasâme", *Türkler Ansiklopedisi*, 13: 789-794.

Aksın, S.& Baytimur, O. (2014). "Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Suçlar ve Cezalar (1789-1839)", XVII. Türk Tarih Kongresi, IV(I): 395-430.

Aslantürk, H. & Bozkurt, F. (2016). "18. Yüzyılın İkinci Yarısına Dair Önemli Bir Osmanlı Tarihi: İbretnüma-yı Devlet-i Câvid", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3): 155-194.

Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkubbe, İstanbul.

Aydın, M. A. (1996). "Gasp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 387-392.

Aydın, M. A. (2002). "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", *Türkler Ansiklopedisi*, 10: 24-32.

Baba, Y. (2013). "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları", *Journal of Istanbul University Law Faculty* 71(1): 76-106.

Bardakoğlu, A. (1995). "Eşkîya", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (XI): 463-466, İstanbul.

Bardakoğlu, A. (1998). "Hırsızlık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (XVII): 384-396, İstanbul.

Barkey, K. (2011). *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Demir, M. (2016). "16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği", *Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Fodor, P. (1986). "State and Society, Crisis and Reform, in the 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 40 (2/3): 217-40.

Gümüş, E. (2017). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ceza Hukuku Uygulamaları (Üsküdar Örneği)", *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Günay, R. (2013). "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17: 9-29.
- Gündüz, T. (2008). "Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri", Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi", Türk Tarih Kurumu (TTK), 2. Baskı, Ankara.
- İlgürel, M. (1995). "Osmanlılarda Eşkîyalık Hareketleri", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA), (XI): 466-469, İstanbul.
- İlgürel, M. (2003). "Levent", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA), (XXVII): 149-151, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (1998). "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar'lar", Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII: 33-54.
- İnalcık, Halil. (2005). Halil İnalcık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk Adâlet, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (2009). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (2017). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I. 1300-1600, (Çev: Halil Berktaş), İstanbul.
- İnalcık, Halil. (1972). "The Ottoman decline and its effects upon the reaya." Aspects of the Balkans, Continuity and Change, 338-354.
- İnalcık, Halil. (2018). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İpşirli, M. (2003). "Mahzar", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA), (XXVII): 398-401, Ankara.
- İpşirli, M. (2006). "Naib", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (DİA), (XXXII): 230-231, Ankara.
- Karabacak, Melike. (2019). "İrzımı İsterim": 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 6 (14): 189-212.
- Kılıç, Berces. (2022). "Halep Mirdâsî Hanedanı", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa.
- Kızılay, M. E. (2021). "Son Dönem Osmanlı Uygulamasında Gasp Fiilinin Tezahürleri", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13: 99-109.
- Koç, M. (2017). "Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Konan, B. (2011). "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM), 29: 149-172.
- Korkmaz, Adem. (2017). "Aydın Vilayetinde Meydana Gelen Adli Vakalar ve Bu Vakalara Karışan Suçlulara Dair Bazı Sayısal Veriler (1876-1880)", Tarih Dergisi, 65 (1): 119-130
- Köroğlu, M. (2015). "İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43: 214-238.
- Kur'an-ı Kerim Meâli, (2011), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- McGowan, B. (2006). "Ayanlar Çağı 1699-1812" Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II, (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Oğuzoğlu, Yusuf. (2005). Osmanlı Devlet Anlayışı, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Osmanağaoğlu, C. (2010). "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu Ve Cezası." Journal Of Istanbul University Law Faculty 66.(1): 109-177.
- Öz, M. (2010). "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği Ve Özellikleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 226-233.

- Öztürk, M. (1991). "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları." *Belleten* 54(211): 963-992.
- Pekdoğan, S. (2023). "Sivas Sancağında Tımar Sisteminin Değişimi Ve Dönüşümü (1573-1651)", Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat.
- Süme, M. (2022). "Osmanlı Yerel Yönetiminde İmanın Yeri ve Önemi: Bolu Örneği (19. ve 20. yy)", *Dergiabant*, 10(1): 116-148.
- Şemseddin Sami, (1989). *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tuğluca, M. (2010). *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Ulubaş, M. (2016). "Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-1865)", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Kahramanmaraş.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Üçok, C. (1946). "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1): 48-73.
- Ünlü, M. & Çeribaş, V. (2019). "Kalebend Defterlerine Göre Osmanlı'da Kadın Mahkûmlar (1800-1815)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6(16): 534-553.
- Yıldırım, A. (2018). "İslâm Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tecavüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirmesi" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEUİFD)*, XLVII: 226-227.
- Yıldırım, H.O. & Yılmaz, N. & Genç, Y. İ. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 42, İstanbul.
- Yücel, Y. (1988). "Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin", *Osmanlı Devlet Teşkilatına Ait Kaynaklar*, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara.